

BIDRAG TILL BARA HÄRADS BESKRIVNING

4.

BURLÖVS ÖRTAGÅRD

AV

HENRIETTE COYET

BARA HÄRADS HEMBYGDSFÖRENINGIS FÖRLAG

BIDRAG TILL BARA HÄRADS BESKRIVNING

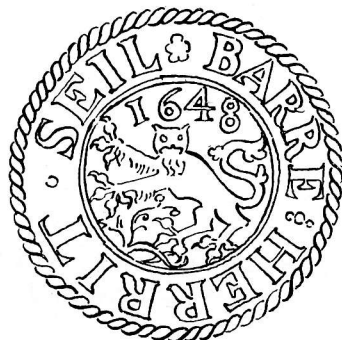

4.

BURLÖVS ÖRTAGÅRD

AV

HENRIETTE COYET

BARA HÄRADS HEMBYGDSFÖRENINGIS FÖRLAG

LUND 1926, AKTIEBOLAGET SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET

Då Bara Häradets Hembygdsförening hösten 1922 övertog Burlövs gamla prästgård på arrende, skedde det i syfte att rädda undan förfall ett av häradets intressantare kulturområden, väl värt att bevara åt kommande tider.

Prästgården, som i flera år stått obebodd och 1922 blivit dömd att rivas, då den ej längre ansågs möjlig att tjäna till bostad, är i sig själv ett egendomligt och intressant gammalt hus, men i all synnerhet är det området där den ligger, som utgör en verklig idyll från fordomdags.

Beskuggat av sällsynt vackra träd och i hägn av en av häradets mest pittoreska trappgavelskyrkor ligger det låga, vitrappade huset med sitt mäktiga halmtak såsom en fridfull bild av forna tiders prästhem. Av allt vad här växer, får man det intryck, att de som här fordom levat, varit vänner av träd och blommor, att de älskat naturen och väl också människorna, och man tänker sig, att från detta fridfulla, idylliska hem milda seder och kulturella intressen under långa tider spritts kring bygden. Folket däromkring har sett, huru träd planterades och blommor vårdades, huru bokligt vetande och musik och kvinnlig slöjd omhulldes av dem som här levde. Av kulturell betydelse för hela sin trakt har säkert detta hem länge varit, och helt naturligt föreföll det även Bara häradets nybildade hembygdsförening, att man skulle se som en av sina första uppgifter att taga hand om detta gamla kulturminne, som annars komme att försvinna.

Sin första omsorg har föreningen ägnat åt trädgården, som 1922 låg i ett tillstånd av vanvård och förvildning, men som ägde flera verkliga klenoder att taga vara på. Enastående vackert är det stora vitblommande kastanjeträdet, som står mitt på gården, praktfullt och ovanligt det gudaträd, som växer intill prästgårdens södervägg. Dessutom finnas flera andra ädla träd, såsom akacior, valnötsträd, almar, lindar och askar. Gammaldags rosor och vita liljor funnos även, men annars var trädgården fattig på blommor.

Man tänker sig nu, att medan föreningens tillgångar så småningom växa, så att även byggnaden kunde restaureras, skall man ägna sig åt att sätta trädgården i stånd, så att den åter kan bli en prydnad för bygden, så som den säkert förr i världen varit. Man skall här på nytt möta de sägenrika örter och de gammaldags prydnadsväxter, som en gång varit våra fäder till så stor glädje. De skola här få blomma i fred

ostörda av växlande moder och smak. Till nya släkten skola de kunna berätta sina sagor och varje vår på nytt andas ut den starka och sällsamma vällukt, som under århundraden, ja årtusenden varit människorna till fröjd. Ett litet begränsat område, där man särskilt ville samla och ordna kryddörter och läkedomsväxter, har därför blivit ordnat i Burlövsträdgården. Denna anläggning kalla vi Burlövs örtagård, och då vi tänkt oss, att det skulle kunna intressera föreningsmedlemmarna att ej blott lära känna dessa örters svenska och botaniska namn, utan också få veta något om deras historia, om deras dygder och krafter och om de sägner som spunnits kring dem, har följande beskrivning lämnats över de märkligaste bland dessa gammaldagsväxter.

Under gångna tider ha många böcker i olika länder skrivits om örternas hemlighetsfulla, hälsobringande och farliga krafter. Den äldsta vi känna här ifrån Norden är skriven av den läkedomskunnige kaniken i Roskilde Henrik Harpestreng på 1200-talet och i senare tid utgiven. Vid 1500-talets mitt skrev Henrik Smid i Malmö sina upprepade gånger omtryckta örte- och läkareböcker, fulla av goda råd om huru allehanda örter skulle tillredas för att fördriva bl. a. magplågor, ohyra i öronen, melancholia och för häftig kärlek. År 1643 utkom i Uppsala Arvid Månssons "En nyttig Örtebok" och 1648 i Köbenhavn Simon Paullis "Flora danica", som "er baade en Urtebog og en Lægebog"; 1722 utgav Johan Ahlich sin "Svensk lust- och örtagård", och ännu många flera skulle kunna nämnas. I alla länder förekomma de och visa, med vilket stort intresse forna tiders människor ha omfattat de små växter, vars doft de älskade och vars kraft de trodde på.

En liten märklig bok om trädgårdar, skriven i England av Francis Bacon, börjar med följande ord: "Gud allsmäktig var den förste, som anlade en trädgård. Och det är i sanning det renaste av alla mänskliga nöjen, och utan trädgårdar äro byggnader och slott endast grovt hantverk. Och eftersom blommornas andedräkt är vida ljuvligare i luften (där den kommer och går likt dallringar av musik) än i handen, är ingenting mer passande för den njutningen än att veta, vilka de blommor äro som fylla luften med vällukt". Ingenting är heller mer passande för oss, som älska trädgårdsarbete och blomsterskötsel, än att veta något om det, som våra fäder tänkt och trott och diktat om deras vänner i nöd och lust, de små doftande och hälsobringande kryddörterna.

FÖRTECKNING ÖVER VÄXTER I BURLÖVS ÖRTAGÅRD.

Alant (Inula Helenium L.)
Ambrot (Artemisia abrotanum L.)
Anis (Pimpinella anisum L.)
Baldrian (Valeriana officinalis L.)
Fingerborgsört (Digitalis purpurea L.)
Gullviva (Primula veris L.)
Hasselört (Asarum europæum L.)
Hjärtansfröjd (Melissa officinalis L.)
Isop (Hyssopus officinalis L.)
Kardbenedikt (Carduus benedictus Gärttn.)
Krusmynta (Mentha crispa L.)
Kärleksört (Sedum telephium L.)
Körvel (Myrrhis odorata Scop.)
Lavendel (Lavandula spica L.)
Libsticka (Levisticum officinale Koch.)
Malört (Artemisia absinthium L.)
Mejram (Origanum majorana L.)
Myskmadra (Asperula odorata L.)
Mästerört (Imperatoria ostruthium L.)
Prustrot (Helleborus viridis L.)
Renfana (Tanacetum vulgare L.)
Rödmålla (Atriplex hortense L.)
Syra (Rumex patientia L.)
Tysk Salvia (Salvia officinalis L.)
Trädgårdstimjam (Thymus vulgaris L.)
Vallört (Symphytum officinale L.)
Vinruta (Ruta graveolens L.)
Vägvårda (Cichorium intybus L.)

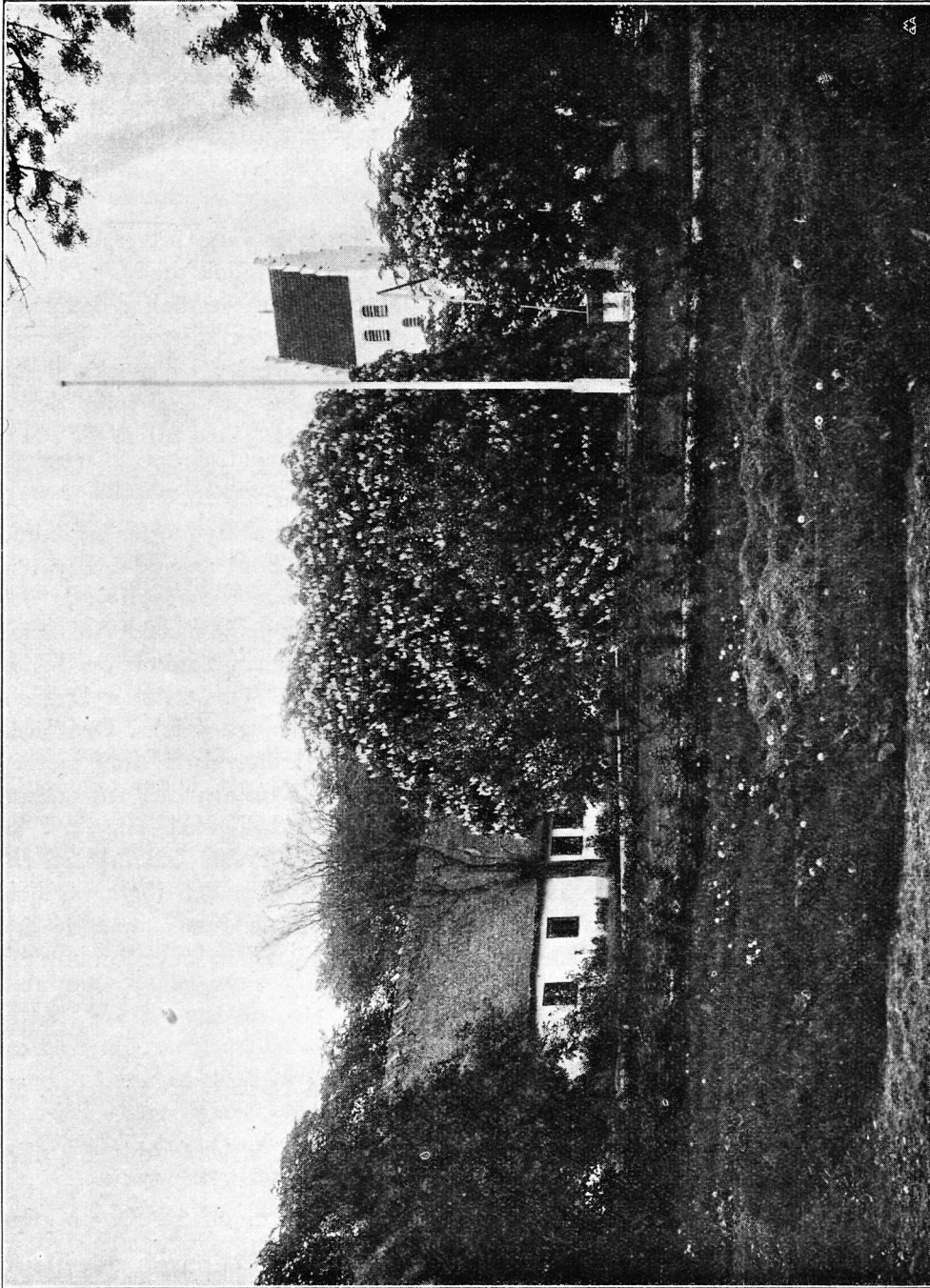
Alant el. Ålandsrot (*Inula Helenium* L.). Denna ört har spritt sig vida omkring. Sedan medeltiden är den odlad i Sverige. Vild växer den i Frankrike, Spanien, norra Italien, Balkanländerna och högt uppe på Himalaja, det stora jätteberget i Asien. På svenska kallas växten även Helenas rot, på danska Sanct Ellene Rod; i en gammal vers heter det: "Sanct Ellene Rod, er for Brystet god."

Arvid Månsson tillägger Ålandsroten 24 dygder; bland dem nämner han:

- 4) "Åtes hon om Morgonen, så gör hon sundt Hierta."
- 2) "Warder hon skuren små, och lagd uthi Wijn eller Ööl, och thet druckit, gör lätt Röst och klar ögon."
- 23) "Tager man 1 Lodh Allunaroot, 2 Lodh Lagerbär, 1 Lodh Ingefär, och siuder thet i Hanogh, så länge som en siuder itt ungt Höns, och låter thet stå och swalas, här aff vil sig tagie om Morgonen, så myckit som itt ållon är stoort til, och så myckit om Afftonen, tå är thet godt för Brystwerk, thet är och så godt för Pestilentien: then bruna Hanogh är den bäste."
- 24) "Bladen av Alunaroot stötte små, och lagde uppå Qwinnors Bryst, borttaga Werken och Sulnaden."

Paulli säger i sin *Flora danica*: "Men at vi endeligen denne æddele Urtis Historie skal slutte: Huad er udi Pestis Tid meere gemeent, oc hos alle Folck brugeligt, end Vinum Enulatum, det er Holdss-urtis Vijn? huilcken de bruge til at praeservere, oc forbevere sig med for den giftige Pestilenze. Ja om nogen er saa fattig at hand icke kand formaa sig Vijnen, hand bruge Öll, som med denne Rod er kryddet, huilcket giör lige det samme som Vijnen". Alantrot skall insamlas i April månad, innan hennes kraft växer i bladen, men för att bränna vatten därav skall man taga henne i slutet av maj. Det sägs, att den ståtliga och guldglänsande *Inula Helenium* fått sitt namn därav att "den sköna Helena" nyss brutit en stängel därav och ännu höll den i sin hand, när hon mötte herden Paris, som räckte henne det eftertrådda äpplet till skönhetspris. Men en annan sägen berättar, att namnet kommit därav, att plantan plötsligt sköt upp i all sin prakt just på den plats, där hennes tårar flöto, då hon i förtvivlan begrät en av de fallna hjältarne i det belägrade Troja. Så förtälja sägnerna. Om Helenas ört fått sitt namn i ett ögonblick av glädje eller sorg, kunna vi numera icke avgöra. Men ser man den guldgula blomman på sin raka stängel, är man snarast frestad att tro, att hennes namn talar om livsmod och glädje.

Ambrot el. Åbrodd (*Artemisia abrotanum* L.). Paulli säger i *Flora danica* om Ambrot: "Intet i Verden finder mand, med den mod Traethed lignes kand". Ur en tysk "Urtebog" citerar han följande om *Artemisia abrotanum*, som på danska kallas Byncke. "At somme paa en vis Dag oc Stund opgrafue Byncke, lige som ocsaa Jern-urt oc söge derunder efter Kul oc Narre Stene imod Febrer oc Kaaldesjuger. Andre henge den om sig, oc giöre Krantze der aff, oc kaste den siden med all deris Ulycke i Sancte Hansis Ild, brugende dertil deres Vers oc Rijm. Saadan Forfaengelighed oc Misbrug følge de i lige Maade efter, som paa bemelte Tid, nemlig paa Sanct Hans Baptistae Aften, ocsaa tage Byncke, henge den op paa Dör-Traeit

Burlövs gamla prästgård med kyrkan. Foto från väster.

eller andensteds, at Trylleri oc andet Diefuelskab der ved kand forhindres“. Arvid Månsson anser, att Ambrot har 15 dygder. Han nämner bland dem

- 2) “Frööt aff Åbrodd druckit medh Wijn är itt besynderligt Recept emot all Forgift, Ormbett och Skorpions styng!“
- 4) “Hwar som Åbrodd warder lagd eller strödd, ther blifwer ingen Orm.“
- 6) “Om någor hafwer hette i sin Öghon, then må läggia Åbrodd medh Qwitten på them, thet hielper för hetta i Ögonen.“

Ambrot är en mild och förnämlig ört, med härlig doft. För varje örtagård är den nu som fordomdags en skön prydnad. Med sin egendomliga vällukt och sina långa, eleganta stänglar, vajande för en lätt sommarvind talar den tyst och drömmande om tider som flytt och minnen som bleknat. Själv står den grön sommaren igenom, i väte som torka, och den behåller sin mörka grönska oberörd av ganska starka frostnätter. Ambrot tillhör den förnämliga Artemisia-släkten och har inom denna såsom fränder dragon, gråbo, malört. De anses alla besitta gåvan att skydda mot onda ögon, vilda djur, solstyng och onda andar. Deras kraft är magisk och hemlighetsfull; alla ha de av ålder mötts i våra nordiska trädgårdar.

Anis (*Pimpinella anisum* L.). Anis är liksom de flesta andra kryddörter invandrad till Europa från Österlanden. Redan i äldsta tider var hon högt ansedd i Egypten, och i örtböcker från olika europeiska länder tillskrives henne en mängd goda och kraftiga dygder. Hon benämndes i antiken med det vackert klingande namnet *Anisetum*, vilket betyder den obesegrade eller den oöverbanneliga, och man berättar om henne många märkliga ting. Hon användes för att bota gulsot, och sjuka kvinnor brukade man röka med anis på samma gång man gav dem anisvatten att dricka. Dén lärde Plinius säger i sina skrifter, att anis lindrar hosta, helar kräftsvulster samt bett av skorpioner och av små giftiga ormar, den botar dessutom vansinne och fallandesot. En annan lärd man försäkrar till och med, att den som håller anisstängeln i sin hand, får aldrig anfall av denna svåra sjukdom. Dessutom gör anis andedräkten angenäm, om dess frö tuggas, och äter man dem, retas aptiten och föryngras hela utseendet. Den mångkunnige Henrik Harpestreng lär oss om denna utmärkta ört: “Brænnær man thæt oc gångær røkæn innæn næsæ, tha dughær thæt for howæth wærk.“ Arvid Månsson tillskriver anis 25 dygder, bland dem

- 4) “Anijs äten, gör en godh Lucht och Anda.“
- 10) “Anijs är godh för allahanda slags Wattusoot.“
- 11) “Stampar man Anijs medh Rosenolja, och låter uthi Öronen, thet är godt för Örnawærk.“
- 20) “Then som är trötter aff myckit Resande, han må dricka Anisfröö, thet hielper.“
- 21) “Heraclides hafwer gifwit så myckit Anijs, som man medh tre Finger gripa kan, med något lijtet Bäfwer giöld för en svullen mage.“

Bland Egyptens allra äldsta läkedomsmedel finnes anis upptagen, och våra nordiska förfäder ha i svåra anfäktelser av mångahanda sjukdomar funnit tröst och lisa

hos de små hårda anisfröna, som voro så rika på dygder. Vi känna dem som barn-
domsminnen från de små sockergryn, som vänliga tanter bjödo oss ur små agatdosor,
och som vi fingo till belöning, när vi varit snälla och lydiga. Anis känna vi även
från de välgörande Kungens av Danmark bröstkarameller, som ätas med glädje av
unga och gamla. Även i den skönt doftande Anisett-likören, vilken sedan medeltiden
bryggs av munkarna nere i södra Frankrike, möta vi åter den genom årtusenden
älskade anisen. Vänlig, nyttig och glädjebbringande har den så länge man kan följa
dess spår, varit mot människors barn och är så än. Det sägs att hänger man en
knippe anis över sin säng, så att man under sömnen kan inandas dess doft, fram-
kallas därav de ljuvaste drömmar, och bär man en liten påse fylld med anisfrö på
brösten, har man däruti ett säkert skydd mot onda ögon, denna hemlighetsfulla fara,
varav våra förfäder så ofta kände sig förföljda. Anis är en liten fin och blygsam
ört, som tar ringa plats i våra ortagårdar. Dess vita stjärnblommor äro på intet vis
prunkande, men oräkneliga äro de människor, som vederkvickts av deras doft. I den
lever minnen från människosläktets barndom, och kanske hör anis till de örter, som
redan doftade i Edens lustgård.

Baldrian (*Valeriana officinalis* L.). "Den store Baldrian voxer her hos oss mang-
foldeligen, eftersom at der neppeligen nogen Enge eller Krat findis som den jo
seis megit herligen oc treffeligen at gro udi", säger Paulli, och han fortsätter:
"Huad sig belanger Kræfterne som denne Urt hafuer, da ville vi den allermest hafue
commenderit imod hin suage oc dumme Siun. . . . Vi commendere det Pulver, som
aff den gemeene Baldrians Rödder beredis imod Siunens Svagheder, at mand hver-
anden Dag udi Vijn dricker henved it halft quintin der aff, besynderligen efterdi
Tabernæmontanus vidner, at mand derved kand beholde sin Siun til sin høje Alder-
dom, ja endoc sin gandske lif tid, at mand saa skarpt kand see, naar man blifuer
gammel oc bedaget, som tilforn". "Det er høyeligen at forundre sig ofver, huor
megit Kattene sig med Baldrians Luct forlyste", säger vidare Paulli, och han be-
rättar även, att Baldrian blandad med mjöl av "nyse-urt" kan förgifta möss, så att
de dö därav. Arvid Månsson ger Baldrian 21 dygder. Han säger även därom föl-
jande: "Baldrian är en wälluchtande Root, hwilken om hon wore kommen öfwer
Hafwet, skulle hon wäl hållas i högre wärde. Hennes rötter skole uptages emillan
både Wårfrudagarna, och torkas i skuggan, til at bränna wattrn aff skal thet ske
sidst i Maimånat, af örterna och Rötterna". Dygderna äro bl. a.

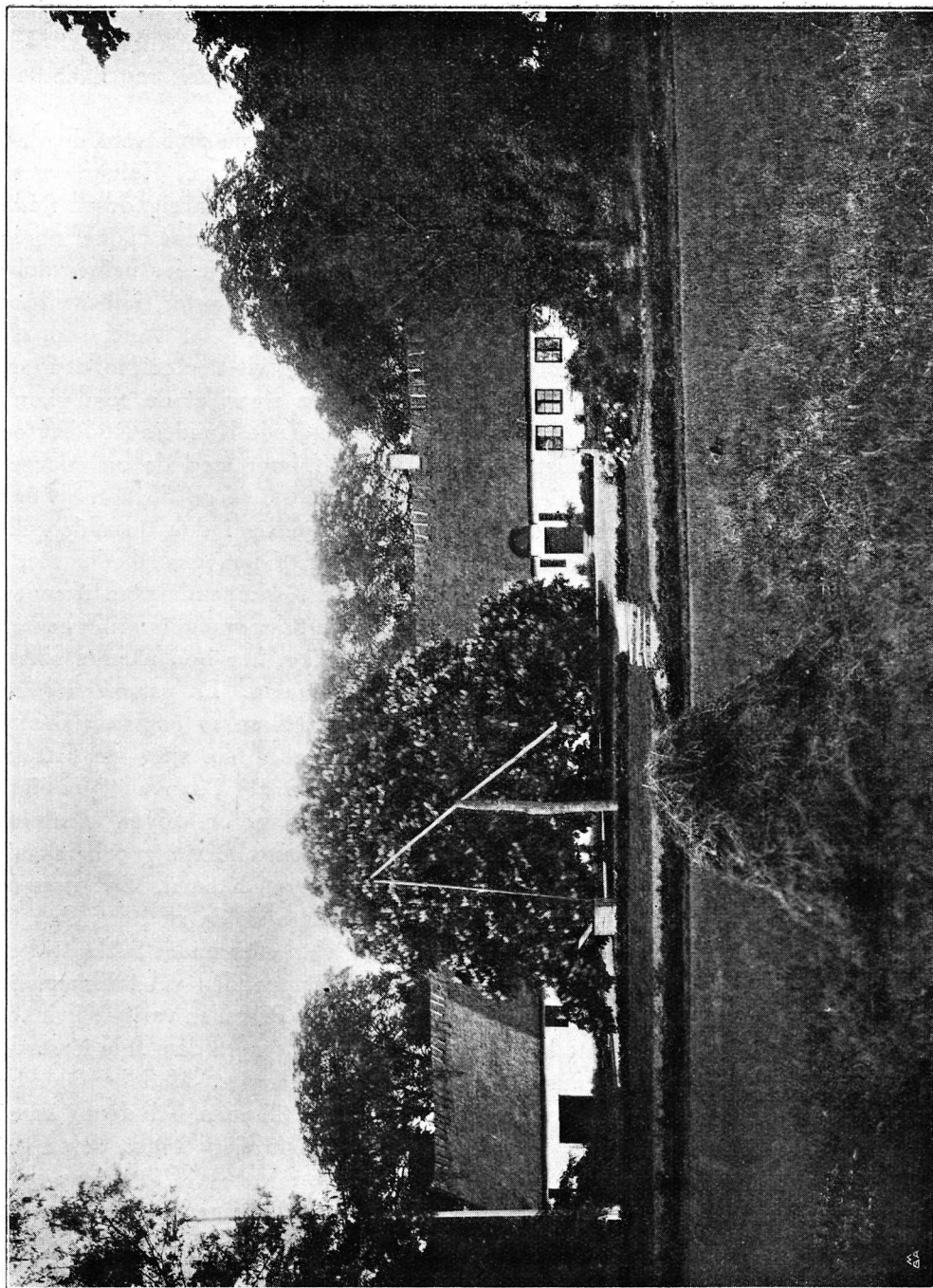
- 5) "Hennes wattrn är godt för inwertes svullnad."
- 8) "Hon värmer kalla ådrar och leder, och helar alla såår."
- 7) "Thet wattrn som aff Valeriana brännes, rensar Ögonen effter Badstufwa eller
annan hetta, om man lägger en klut ther uthi, och lägger honom ofwan på
Ögonen om Natten, man må och låta något litet i Ögonen aff Watnet tilförne,
thet utdrager Dambet och Röken."
- 14) "Är hon och them godh som then fierdedags källesiuka hafwa, om man brän-
ner Wattrn aff henne, och dricker 4 skedar ther aff nychter."

21) "Hennes wattr är och godt them som trångbrystade äre, om the dricka ther aff två gånger om dagen, två skedar tillika."

I en tysk örtabok läses följande recept: "Uppgräv Valeriana-rot i nedanet och om morgonen innan solen gått upp och bind den i nacken. Det befördrar synen och hindrar att hinna komma över ögonen. Men har samma rot förtorkat, skall ny påbindas." Baldrian hör till de magiska örter, som ansågos skydda mot trolldom. Man finner även ibland uppgivet, att den för sin underbara läkedomskraft varit helgad åt Balder, den vise och fromme, och att den fick sitt namn efter honom.

Fingerborgsört (*Digitalis purpurea* L.). Fingerborgsörten växer vild i västra Europas alla bergstrakter ända upp till Trondhjem i Norge. Även på Corsica och Sardinien är den vild och lär där bli ända till 3 meter hög. I Sverige och Danmark växer den endast odlad i trädgårdar. Därifrån ser man den dock ibland förvildas uti närliggande diken eller utmed gamla gårdsgårdar. Arvid Månsson omnämner den ej och tycks ej ha känt dess praktfulla blommor eller plantans förborgade kraft. Paulli säger om *Digitalis*: "Her i Danmark, saavel som ocsaa flere andre Lande her udi Europa, blifuer denne Urt plantet oc saaet udi Hafuer, ey for anden Aarsags skyld, end fordi den hafuer it deylige Blomster, thi ellers er den ickun foracktet." "Men Lobelius vidner dog alligevel, at Bønderne udi Engeland gifue dennem som aff Kaalden hafue ont, denne Urtis Decoctum eller Afsöd, at de med den kan komme de Siuge til at kløge sig, saavel som ocsaa at purgere. Herforuden siger hand ocsaa, at den blifuer höyt actet, til alle slags Saar at heele oc læge... oc er der it Ordsprock af den, hvileket liuder "Fingerurt heeler oc læger alle Saar." Emellertid skulle man vid insamlandet av *Digitalis*-örter se noga efter, att man tog dem som växte rakt i norr, ty endast dessa ägde de krafter och safter, som fordrades för sårbehandling. I motsats till vad som är fallet med de flesta andra av våra läkedom- och sägenbärande örter, har *Digitalis* vuxit i ryktbarhet med tiden. Såsom ett starkt verkande gift är saften utav de gröna, något ludna *Digitalis*bladen känd sedan urminnes tid. Man berättar, att de gamla grekerna brukade begagna den för att därmed förgifta sina pilar, när de drogo ut till strid. Såsom giftig och farlig var fingerborgsblomman tidigt känd, men först så småningom har man kommit underfund med vilken underbar helande kraft den äger. I "Medical Botany", utgiven 1740 i England, beskrives hur utomordentlig nyttig denna ört är vid fall av epilepsi, skrofler och lungsot. Det beskrives utförligt, hur man bör använda *Digitalis*-dekokt där hjärtat är svagt, pulsen oregelbunden, läpparne bleka och huden kall. Av en sådan behandling kan man vänta sig de bästa och säkraste resultat. Men hjälper ej denna dekokt, då finns intet hopp mer för den sjuke, han har endast att med jämnmod vänta döden. Numera känner man en mängd olika preparat av *Digitalis*örten, vilka användas vid hjärtsjukdomar. Vår tid kallar dem Digitoxin, Digitalin, Digitonin m. m. Professor Seved Ribbing, den sällsynt skicklige och i hela Skåne så högt älskade läkaren, säger om *Digitalis*-dropparna: "I lämpliga doser höjer detta medel det arteriella blodtrycket och minskar pulsfrekvensen, reglerar således hjärtats verksamhet, där den är rubbad av

Burlövs gamla prästgård. Foto från söder.

kroniska hjärtsjukdomar.“ Allmänt är känt, att stora doser förorsaka förgiftning. Märkelig är fingerborgsörtens kraft och dygd. Märkelig är även dess ståtliga växt, och skön är dess färg. Den skimrar i olika toner av rött och lilapurpur, men ibland är den även helt vit.

Gullviva (*Primula veris* L.). Arvid Månsson säger oss intet om gullvivans dygder, men Paulli skriver om henne: “Den blifuer undertiden fört ind udi Hafuer, voxer fornemmeligen udi Enge oc paa god græsrig Jord, dog lader den sig ocsaa finde udi Krat, huor den er icke for tyck: Men dog blifuer der udi fornemme Hafuer nogle andre slags *Primula veris* dyrkede oc elskte, saa som det slags der hafuer dobbelte Blomster, item det slags som skiuder Blomster ud aff Blomster, huileke icke en ringe ting zire oc bepryde en Hafve.” “Matthiolus lærer, at det Vand, som aff den gandske Urt blifuer brændt oc destilleret, formindsker Hofvit-Vee oc Hofvit-Pine, naar mand bestryger Panden der med. Ja, hand endocsaa siger, at de som gierne ville smincke sig, de tage denne Urtis Blomster, oc Hundrede-Knuders-Rödder, oc blöde udi en god oc klar Vijn, oc destillere Vand der aff, huor med de om Morgen, naar de opstaae, toe sig, at deris Ansiet kand siunis skiert oc deyligt.” Föga mer än detta känna vi om de förborgade dygder, som dölja sig i den tjugande gullvivans inre. Men då hon av ålder burit det stolta namnet “Olympens läkedomssört”, låter ju detta förmoda, att hon ansetts äga ej blott en förskönande utan även en stark läkande kraft. Vackra sagor ha emellertid under alla tider spunnits kring henne. Hon är ett solskensbarn, och *Primula veris*, vårens förstling, har hon nämnts sedan gammalt. Linné har i sin botanik även fastslagit detta namn. En gammal legend berättar oss, att Petrus i förskräckelsen över att få höra att en av änglarna skaffat sig en falsk nyckel till himmelriket, tappade den gyllne nyckel han själv var satt att vakta. Den föll ned på jorden, och se, där den fallit, där växte i samma ögonblick upp en guldgul *Primula veris*. Och hennes blomsterknippe var en trogen efterbildning av Sanct Peters heliga nyckel. Därav har denna vårens förstling och människornas älskling fått gåvan att för jordens barn öppna vårens himmel. Det uppges i nordiska sagor, att *Primula veris* äger gåvan att uppenbara dolda skatter. Och är någon nog lycklig att finna en blommande gullviva vid julen eller under fastlagstiden, då kan plantans gyllne nyckelknippa för den lycklige öppna den väl tillbommade dörren till den mest fördolda skattkammare. Eftertrådd har Primulan varit av kvinnor och män för den gåva hon ägde att kunna försköna och föröngra dem som förstodo konsten att rätt bruka saften av hennes ljusa och spröda stänglar. Med hemlighetsfull konst skulle hennes blommor plockas och hennes safter tillredas, och denna konst kunde ej läras bort. Varje människa, man eller kvinna, måste själv känna den i sitt hjärta. Det säges att de mångkunniga druidpräster, som voro väl förtrogna med livets djupa hemligheter och förstodo att utnyttja dem, aldrig vågade bryta *Primula veris* blommor annat än efter en i vaka tillbragt natt. Med bara fötter och tigande mund begåvo de sig ut när morgondaggen föll, och utan att våga se på blommorna plockade de dem och gömde dem genast under mantlarne. För dem hade det blivit

uppenbarat, att just så skulle en *Primula* plockas för att ej förlora något av sin undergörande kraft. Ej skulle den störas av människors röster eller blickar. Men för var och en gäller det att själv finna det sätt, varpå hans *Primula veris* skall brytas.

Hasselört (*Asarum europæum* L.). *Hasselört*-vatten är starkt och nyttigt. Bästa tiden att destillera detta vatten är från 15 augusti till 9 september, och det skall ske av hela plantan, både av blad och rötter. Arvid Månsson säger, att hon äger tämligen många dygder.

- 3) "Warder Roten sudin medh Wijn och Hanogh och thet sedan druckit, förskingrar Lungonas slem, fördrifwer Hosta, och den trånga Anda,
- 4) Gulesoot och Wattusoot."
- 5) "Hon tienar til alla the siukdommar som komma aff Lefwerns, Mieltens och Niurens förstopning, som är Gulesoot och Wattusoot."
- 7) "Haselört sudin uthi Luut, och Hufwudet ther medh twettat, sterker Hiernan och Minnet, och läsker hetan."

Till det yttre är denna ört blygsam och anspråkslös. Den trivs bäst i skugga och växer där ganska frodigt. Dess runda, läderaktiga blad täcka snart marken med en mörkgrön matta. Blommorna äro obetydliga, och örten som är doftlös hör ej till de mera intresseväckande.

Hjärtansfröjd (*Melissa officinalis* L.). Till sitt yttre är även denna planta föga betydande, men den talar till vårt hjärta genom sin underbart härliga doft, en utsökt blandning av citron och ros. Sägner och minnenas lockande språk talar den även till vår fantasi, och dessutom är den utrustad med 25 nyttiga dygder. Arvid Månsson nämner som

- 1) "Bladen aff thenna ört drucken med Wijn, eller och lagde på Skorpions styng, eller om någor warder beten aff een rasande Hund, helar them."
- 3) "Wattn som är giordt eller brännt aff thessa ört, är godt för tandawerk och stoppar blodsoot."
- 4) "Hiertansfrögd, sudin uthi siuurt Wijn, och thet uthi några dagar druckit, rymmer Brystet, och är them trångbrystigom godh, styrcker hiertat."
- 5) "Hennes Bladh äten fastandes, tå wärmer thet Magen."
- 7) "Hon gör wäl at smälta Maten."
- 8) "Hennes Bladh lagde på Jessan, torckar fuchtigheeten."
- 11) "Thet frögdar Hiertat, och fördrifwer Melancholiam."
- 12) "Warder håret härmedh twettat, förwaras thet at thet icke blifwer grått."
- 15) "Är thet myckit godt för fallande soot."
- 16) "Thet gör en godh Anda, om Munnen ther medh twettas."

Idel nyttiga och älskvärda dygder äger *hjärtansfröjd*, och hon prisas högt av Paulli i *Flora danica*. Han säger bland mycket annat: "*Hiertens-fryd* vil icke lade sig finde paa Marcken, udi Skofve, eller andre saadanne foractelige oc udyrckede Steder her i disse Lande, men her hos os blifuer den ickun dyrcket, plantet oc elsket udi Hafverne". Vidare berättar han, att redan de gamla arabiska läkarne ha

känt den underbara kraft, som *Melissa officinalis* äger, att kunna styrka och glädja bävande hjärtan och att mäktat fördriva all slags "Melancholia". Man skall flitigt dricka ett vatten destillerat på en blandning av blad från hjärtansfröjd och rosor.

Man kan också helt enkelt lägga *Melissa*-blad i sina skor, det hjälper även i många svåra fall av tungsinthet. Det socker som beredes av *Melissastjälkar* är utmärkt mot hosta, om man var morgon äter därav en bit så stor som en muskatdruva. Dessutom tillrådes att man skall gnida sina bikupor med bladen av hjärtansfröjd; då flyga bien aldrig bort, ty de älska dess kryddade doft. Och vill man skaffa sig riktigt god honung, skall man plantera fullt med plantor av denna ört kring sina bikupor, ty deras aromatiska vällukt och härliga kraft övergår, värmd av sommarsolen, i den honung man skördar. Blir man stucken av ett bi, skall man strax gnida sig med saften av *Melissabladen*, det lindrar med ens all sveda. Men däremot får man aldrig vandra omkring i sin örtagård med en nyplockad "Urtekost" där hjärtansfröjd förekommer; då blir man ofelbart bistucken.

"Det bör en Hussraadige Mand eller Quinde vel tage i Act, at dersom Vijnen er rørt, da blifuer den klar, om mand der udi kommer Hiertensfryd Vand". Så slutar Paulli sin långa lovsång över hjärtansfröjd. Han är blott en av de många, som prisat henne. Den gamle lärde Paracelsus, som utgrundade fördolda ting, har även bestyrkt, att *Melissa* äger en sällsam gåva att kunna återskänka till en levnadstrött man hans kraft och lust att leva. På 1600-talet trodde man ännu fullt och fast på dess gåva att kunna bortjaga melankoli och stärka hjärnan och minnet. Och ännu i vår mångkunniga tid sägs det, att *Melissans* små doftande blad innehålla en stor portion ozon och därför lyckligt och hastigt kunna läka sår. *Melissa officinalis* gör allt skäl för de vackra gamla namn man här i Sverige givit henne: Hjärtansfröjd, Balsam, Honungsblomma. I århundraden har hon varit människors vän. Hon har läkt deras sår, botat deras tandvärk och hosta, fördrivit deras melankoli, klarat deras vin och med sin ljuvliga vällukt vill hon gärna än i dag glädja deras hjärtan och lätta deras sinnen från levernets bekymmer. Giv henne blott i din örtagård en god plats i solen, så skall du snart förnimma, att än lever hennes beprisade kraft.

Isop (*Hyssopus officinalis* L.). Denna ört är en av våra allra förnämsta. Dess dygder äro många, och hela dess kraft är av renande art. "Til at distillera Wattn aff, skal thet skee om Hösten, af Bladen och Blomstret, tå hon är bäst blomstret", säger Arvid Månsson. Han tillskriver henne 30 dygder och och nämner

- 3) "Isop sudin, och medh Hanogh blandad och druckit, fördrifwer Maskar i Lifwet."
- 5) "Wattn som är brännt aff Isop, låtit uthi Örat, är them godt som susande och klingande Öron Hafwa."
- 6) "Siudis hon medh torr Fijkon uthi Wijn, och gifwes at dricka, tå hielper thet Magan och alla Inelfwer."

"Vi kand icke troe, at der skulle være nogen som jo veed huor Isop voxer, efterdi at Almuen her i disse Lande saa skikkeligen den udi deris Hafver saaer,

som icke nogen anden Urt, oc derforé nocksöm deraff vide, at det er en tam Vext, som icke nogensteds groer eller voxer vild. Det er nocksom vist, det som den fornemme Auctor Macer om Isops Qualiteter oc Complexion udi sine Vers hafuer talet, det hand saaledis derom skrifver. "At Isop varmer oc törrer, oc det i den tredie Grad: Thi den ocsaa hafver alle de egenskaber, som til samme tredie Grad udkræfuis." Ja saa gafnlig at den ligesom eene siunis det at kunne forrette, oc hielpe de Tilfald som ere udi Brystet oc Lungen, saa at vi igjen her med Poeten Macro skal tale:

"Mod Lungens Suagheder tien den vel,
Naar den indtagen blifuer med Skel."

Men mer än för alla sina dygder har isop blivit bekant i världen genom det stora och heliga minne, som är fästad vid henne. Evangelisten Johannes säger oss nämligen: "Det var fästad på en isopstängel, som man räckte till den Korsfäste på Golgatha, den svamp doppad i ättiksvin, som skulle släcka hans törst." Och kanske är det denna blåblommande isopstängel, som varit världens frälsare närmast, då han lydig intill döden uttalade sitt: "Det är fullbordat." Inför ett minne stort och heligt som detta bleknar alla andra bort. Men alltifrån denna stund har isop, i snart 2000 år, bland alla örter burit på en helgonglans.

Då jag för många år sedan fick min första isopplanta av mor Elna Andersdotter i Önsvalagården, sade hon till mig med högtidlig röst: "Den skall passas, för den är en helig planta. Man kan läsa om den i bibeln." I alla katolska kyrkor tvättas även altarena vid invigningen med vatten blandat med isop, som vid denna ceremoni symboliserar rening och helgelse.

Kardbenedikt (*Carduus benedictus* Gärttn). Arvid Månsson tillskriver den heliga tisteln ej mindre än 41 dygder, det största antal någon ört äger.

- 1) "Cardobenedictæ Wattn druckit 2 Skedar fastandes, är godt för Huwudwerk."
- 2) "Thet är och godt för beswimelse i Hufwudet, om thet drickes 10 eller 12 Weckor fastandes, hwar Dag två skedar."
- 3) "Thet fördrifwer the röda Blemmor i Ögonen och Klådan medh, om man twättar them ther medh."
- 10) "Then som brukar Cardobenedicta i sin Maat och Dryck, han beskærmes för then stora Hufwudwerk som ofwan Öghonen regerar."
- 19) "Wattn som är bränt aff Cardobenedicta, druckit två Skedar tillijka, fördrifwer Ormar aff Menniskiona, som komma i henne, medan hon sofwer, eller eliest."
- 28) "Hvilken som thenna Ört äter, eller dricker aff hennes Pulwer, tå är hon honom synnerligh godh, som är uthi sin yttersta Nödh och tijdh."
- 40) "Äter man Cardobenedictæ Ört fastande, tå gör hon itt sundt Hufwud, sammaledes och Lungorna, gifwer god hörsel, och itt skarpt förstånd, stärker Minnet, gör Hiernan starkan, doch skal man icke alenast äta henne uthan också smörja Ögonen medh hennes Lagh, eller hennes Wattn: Men kan man

icke bekomma then som är grön, tå må man tagha torra Örter, och thermedh tvåå Ögonen.“

Paulli säger om denna i sanning undergörande ört: “Oc at det Vand som aff Cardobenedict blifuer destillerit, hafuer en treffelig Kraft til at imodstaa Forgift, er nocksom vitterligt aff den Pigis Historie til Pavi, huilcken, der hun u-forvarendis hafde ædit it forgiftigt Eble, oc hun ey kunde ved nogen Middel hielpis til rette igien, er blefuen hiulpen til sin förrige Helbrede igien, der hun bekam Cardobenedict-Vand at dricke. Iligemaade fortællis der om en Dreng, udi huis Hals var kommen en Slange, der hand soff, oc gick neder i Mafven, saa at de dertil maatte bruge Cardobenedict-Vandet, da gick Slangen ud igien fra hannem, huor om, huem videre Kundskab hafuer lyst at hafue, kand læse Hieron. Bock udi hans Urtebog.“ Paulli säger vidare, att blommorna ha en livgivande lukt, som vederkvicker hjärna och hjärta. Men denna doft utandas blomman endast när hon är fullt utslagen, och blir hon det minsta våt av regn eller dagg, då försvinner den med ens. En gammal lärd botanicus har även uppgivit, att bryter man en gren eller ett blad utav den heliga tisteln, när den står i sin fulla krafts utveckling, då sipprar det fram blod ur dess stjälk, och i gamla tider har detta påstående framkallat heta strider emellan lärde män. Bland sina många krafter och dygder ansågs kardbenedikt även äga gåvan att kunna bevara det hus, framför vilket den växte, för åskeld. Under hednatiden säges den ha varit guden Tors blomma, och därifrån härleder sig kanske den berömda tistelns makt att kunna skydda det hem den tillhörde, för hans mäktiga hammares blixtar. Utom allt vad här redan uppräknats, kan ännu tilläggas, att särskilt i England ansåg man, att denna tistel var ett säkert botemedel för svärmod och hjärtesorg. Man hör där ofta upprepas vad en av landets skalder sagt: “Tag litet dekokt på Carduus benedictus och lägg på hjärtat, det finns intet säkrare medel mot all dess vända.“

Krusmynta (*Mentha crispa* L.). Släktet mynta är en vitt utgrenad familj. Vi känna utom krusmynta även pepparmynta, åkermynta, kryddmynta, ädelmynta, skogsmynta, citronmynta och kattmynta. Alla dessa olika örter ha ganska stor inbördes likhet. Deras doft är stark och upplivande, deras blommor obetydliga, deras växt frodig. De trivas så gott som överallt, äro förnöjsamma och lättskötta. Då man öppnat gamla egyptiska gravar, ha i flera av dem funnits torkade kransar av *Mentha*. De ha ditlagts bland mycket annat för många tusentals år sedan, därför att man ville ge den döde med i graven så mycket som möjligt av det, som varit honom kärt i livet. Doftande örter tyckes höra till det, som människor haft glädje av i alla tider. I söderns länder har mynta ständigt ansetts kunna skydda mot faran av “onda ögon“, och i Italien har den av gammalt varit helgad åt madonnan och kallas där allmänt “Den heliga Mariæ ört.“ Det berättas även, att man på Sicilien brukar hänga mynta i fikonsträden, ty denna ört anses ha kraften att förhindra fikonen att ramla ned förr än de äro fullt mogna. Paulli varnar kvinnorna för mynta. Han säger: “De som ville legge vind paa Verden, oc den med sine Börn formeere, de skal tage sig vare

for Ruder oc Mynte.“ Krusmynta berömmar han dock som en nyttig ört, hälsosam för magen. Han “befaler dennem som saa gierne gide fortæret Melck, at de straks efter Melcken skal æde it Mynte-Blad, thi da forhindris Melcken der ved, at den icke kand löbe sammen udi Mafven.“

Arvid Månsson giver även krusmyntan många dygder, bland andra följande:

- 1) “Warder lagen af Krusemynta blandat medh ättikio, så stemmer thet Blodh.“
- 3) “Warder hon lagd uppå Ännet, tå är hon godh för Hufwudwerk.“
- 4) “Warder hon stött medh Salt och lagd uppå itt rasande Hunds-bett, tå läks thet.“
- 5) “Warder hon formängd medh Hanogzwattn tå borttager thet örnawærk.“
- 6) “Thenna ört stärker hiertat och gör enom lustigh.“
- 7) “Uthi kolle krankheeter är hon een kosteligh hiärtastärckning.“

Om pepparmynta säger Henrik Harpestreng, att den stött med salt och blandad med honung hjälper “for krumme lemmer“, och Plinius försäkrar, att aromen av pepparmyntan upplivar sinnet och retar aptiten. Vi känna alla dess friska smak och doft från pastiljer och luktvatten.

Kärleksört (*Sedum telephium* L.). Varifrån denna ganska enkla *Sedum*-art fått sitt så romantiskt klingande svenska namn är svårt att utröna. Vi söka henne förgäves i gamla örtaböcker. Vi möta henne aldrig där och få intet veta om hennes dygder och krafter. Äger hon överhuvudet några? Vi ana det ej. Vad är det, som åstadkommit, att denna till sitt yttre så flärdlösa planta lockat människor att giva sig ett namn, som sätter vår fantasi i rörelse och kommer oss att tycka, att det borde klinga visor och sagor kring hennes väg. Vi fråga och undra men möta endast tystnad. I motsats till nästan alla andra örter har kärleksörten inga krafter, inga dygder, ingen fägring, ingen doft, ingen historia. Hon har endast sitt namn, som väcker vårt intresse och vår undran. Man vet om henne blott en enda sak, den nämligen att enligt gammal sed plockas kärleksörten under tystnad när midsommarnatten sänker sig blånande och ljuv över slätt och skog. Den bärs hem till vitrappade gårdar och torp, och för varje släkting eller vän, vars öde man vill utforska, instickes en stängel av örten mellan takets, dörrens eller fönsterkarmens bräder. Växa dessa grenar och slå rot i sina springor, då betyder det lycka, långt liv, allsköns framgång för dem man intresserar sig för. Men slakna grenarna och vissna småningom ned, då kan man vänta det värsta för den vars namn grenen bär.

Körvel (*Myrrhis odorata* Scop.). Om körvel säger Paulli: “Den voxer ickun udi Urte-Hafver eller Kaal-hafver, eller andre saadanne steder som man pleyer at saa Salat, men jorden skal være feed. Det er vist at denne samme Urt gemeenligen bruges udi Köckenet, oc blifuer tijt oc ofte beblandet med en tynd kaalsuppe, oc er tienlig for dennem, som icke vel kand drage deris Aande, men ere trangbrystige, saa oc for dennem som hafue ont aff Steen. Nogle berede aff denne Urt Torter, huilcke høyeligen skal berømmes for dem som gamle oc bedagede ere, thi de ere sunde for Maven, oc giöre at de en söd Söfn kand bekomme, oc derforuden bort-

drifue de Hofvedens Vee oc Smerte.“ Arvid Månsson ger körveln 12 dygder, vilka dock ej höra till de allra yppersta, bland dem örter bruka vara utrustade med.

1) “Drickes hon medh Wijn eller Ööl, tå är hon godh för then onda Ormens Bett.“

4) “Om hon drickes med Wijn eller Ööl, twå eller tre gånger om dagen, tå är thet en herligh præservativa för Pestilentz.“

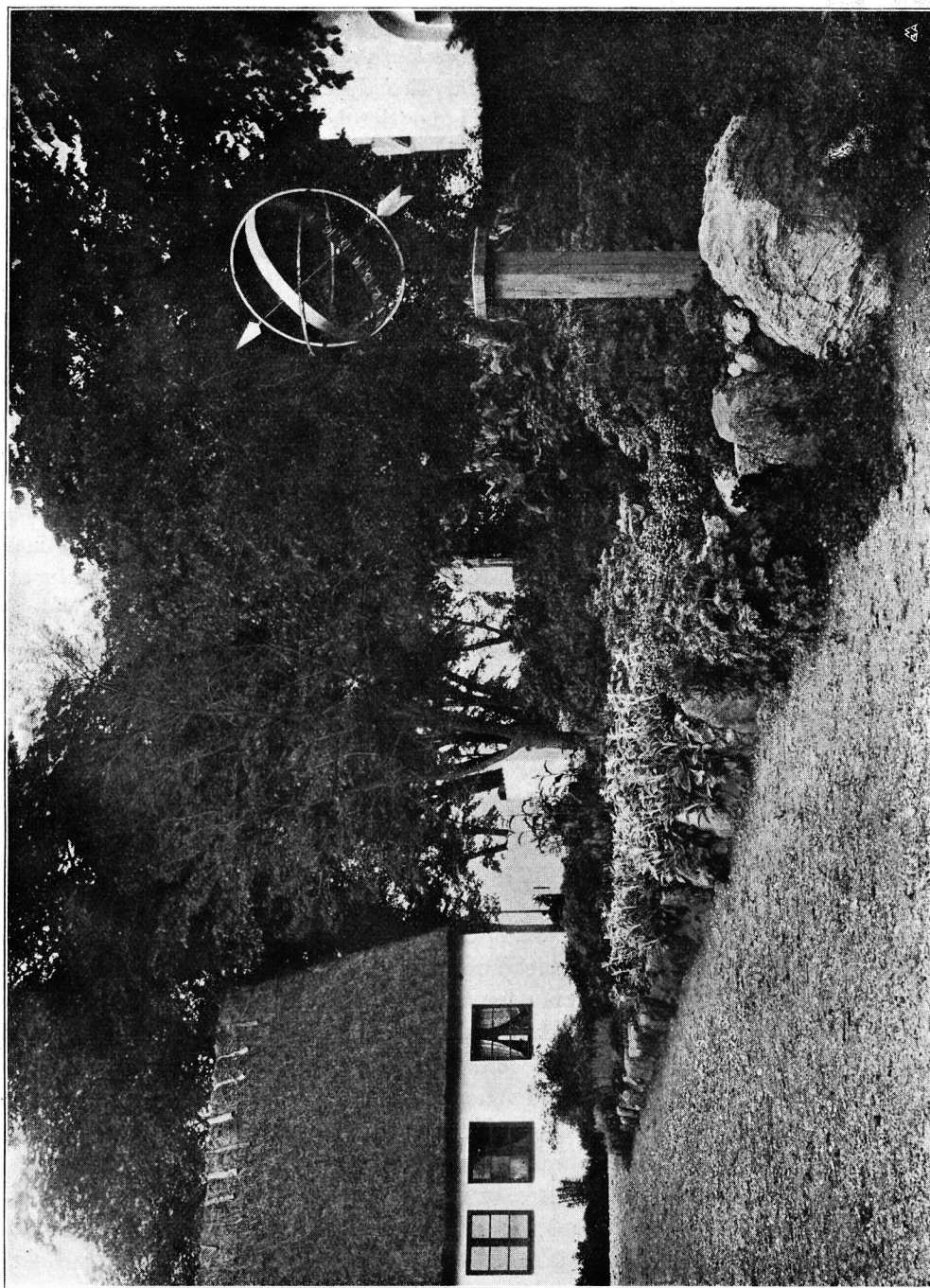
Körvel pryder sin plats i örtagården. Dess doft är varm av starka kryddor, och blommorna äro som små vita stjärnor, vackert hopsatta till stora flata skärmar. De likna blommorna på hundkex och vild morot men äro större. Bladen äro fint skurna i taggar och spetsar och dofta skönt. Myrrhis odorata är ursprungligen ett söderns barn, och ju varmare solen glöder, desto mer dofta bladen.

Lavendel (*Lavandula spica* L.). Denna ört tyckes ha invandrat jämförelsevis sent till Sverige, ty Arvid Månsson nämner den ej i sin “Örtebook“ av 1643. Däremot talar Paulli vidlyftigt därom i sin *Flora danica* av 1648, och man kan ju med allt skäl antaga, att den då även fanns i den danska provinsen Skåne, där klimat och naturförhållanden voro så lika dem på de danska öarna. Paulli säger om lavendel: “Det er en huer vel vitterligt, at der ere tuende slags Lavendel, som hos os gemeenligen groe oc voxe, huilcke blomstris udi Skiersommer oc Ormemaanet, den romerske Lavendel oc den danske Lavendel. Huo der vil hafue begge slags Lavendel at bruge, dennem er det fornöden, at de forskaffe sig dennem aff Hafverne, thi det er aldelis forgiefuis at söge dennem på Marcken. Huad Lavendels Kræfter er anlangendis, da holdis den for at være varm oc tör udi den tredje Grad, oc er ligesom den var ret approprieret til Hofuedet. Lavendels Brug huad sig belanger er alle nocksom vitterligt, ja baade Quinder och dem som grafue under Lijg, blant huilcke disse, den stund Lijget bæris frem udi Pestis Tiid, smöre sig med Lavendel- eller Spick-Olie under Næsen: Men de, nemlig Quinderne, pleye tijt oc ofte udi fleng at commendere oc berömme det Vand som aff Lavendel blifuer destillerit, til alle Hofvedets Suagheder, oc det endocsaa tijt lyckeligen, men dog tiere uden nogen god oc lykkelig fremgang: Thi det er icke at sige aff, huor megit Quinne-kiönnet her i disse Lande forlader sig paa Lavendel-Vand eller Vijn, item til Hiertensfryd-Vand eller oc hendis Vijn. Men dennem er det allermeest tienlig, som enten for deris Alders eller oc anden Suagheds skyld fryse oc ryste med deris Hænder, at de om morgenen deris Hænder der udi toe.

Det er synderligen och vel værdt at mercke, at Lavendel-Fröes Pulver er ofuer maade gafnligt udi vanskelig oc farlig Födsels Nöd, at mand it halft eller heelt quintjn deraff udi Vijn eller Gedeblads-Vand indtager.

Lavendel-Blomsters Brug er saare gemeen, at de til de Epithemata, som til Hofuedet blifue brugte, kand komme, oc med dennem blifue beblandede: Men den Conserva som aff dennem blifuer beredt, er alt for sterck luctendis oc smagendis, saa den icke vel kand gifuis oc commenderis dem som hafue it kalt Hofvet, oc plagis aff Catarrh, uden nogen Vemmelse.“

Burlövs örtagård.

I södra Europa växer lavendel liksom den mångbesjungna rosmarinen vild, och man ser dem stå båda som höga buskar. De likna varandra ganska mycket både till växt och doft, och överallt där de frodas, äro de älskade av människorna. En bestämd olikhet finnes dock emellan dem. Under det lavendel kunnat acklimatisera sig så väl i Norden, att man kan säga, att hon finnes så gott som i alla skånska och danska trädgårdar, och att hon trivs ända upp i mellersta Sverige, har däremot rosmarin ej kunnat lära sig att uthärda våra nordiska vintrar. Hitintills ser man henne i Skandinavians trädgårdar endast som en flyktig sommargäst; övervintra måste hon under tak. Hon är och förblir en främling bland våra örter, under det att lavendeln där är mer hemmastadd än någon av sina medsystrar. Man kan även säga, att hon älskas och beundras mer än någon annan. Hon är hela folkets förklarade gunstling. Ljuvlig är hon att skåda, där hon sommaren igenom står klädd som en ung prinsessa i ljusblått och silverskir, vänligt vinkande med sina fina blomsterstänglar. Fördolda dygder bo i hennes inre, men kär för alla har hon dock först och främst blivit genom den älskvärdhet, som lyser ur hennes fina färg och som strömmar oss till möte ur hennes tjusande doft. Den verkar livgivande på tunga sinnen och rogivande på överkänsliga nerver. Vem gläder sig ej över lavendeldoft, varhelst man möter den, i sin trädgård bland fladdrande vita fjärilar eller i någon gammal potpourrikruka, som mormor kanske en gång fyllt med blad av rosor och med blommor av lavendel. Ej minst härlig kännes dess välukt, då man öppnar sitt linneskåp, där torkad lavendel ligger insydd i små påsar av tunt tyg. Från England, där även lavendel är hela folkets älskling, kommer ett råd, att man skall insy lavendel i sin hatt, för att ständigt bära den med sig på färder och vandringar.

Libsticka (*Levisticum officinale* Koch.) *Libsticka* är en sällsynt dekorativ ört, och i gamla örtaböcker ser man den prisad för dess märkvärdiga kraft att bota hysteri och sjuka nerver. Men även andra dygder tycks den ha. Paulli skriver därom: "Steden, som denne Urt udkræfuer, er god jord, ja saadan som er noget vedskefuld, derfor saa dyrcker mand den udi Hafver, oc icke paa andre steder, end huor mand saadan Jord til den kand hafue. Baade Urten oc Frøet aff Loestilcke hafuer en sterck och skarp Smag, saa at der icke ret mange findis, som den samme Smag ret vel fordrage kand, dog hafuer en gammel Medicus ved Nafn Trotula commenderit it Pulver, udi huilket ogsaa en Haandfuld aff Loestilckis Urt kommer; huilcket en gammel mand hafuer forsøgt, udi tolf samfulde Aar hafde brugt Briller och Glar-Öyen, oc uden dennem icke kunde kiende store Bogstafue; Men efterat hand dette Pulver ickun udi fyrretyue Dage hafde brugt, er hand ved Guds oc dette Pulvers hielp paa sin Siun saaledis hiulpen, at hand all sin Liffs Tid der efter kunde læse ihuor smaa Stijl det kunde være. Det er meget gafnligt, at denne Urt udi Pestis Tijd blifver ophengt for Dörene, oc at mand holder hendis Rod udi Munden, oc tygger derpaa, paa det mand icke aff den smitsomme Siugdom Pesten skal blifue befengd." Arvid Månsson känner även väl den fränt luktande och beskt smakande libstickan och tillräknar henne 19 dygder däribland

- 3) "Är hon them Qwinnom god som daggia eller Dija gifwa, om hennes Bladh siudas i Wijn, och gifwas Qwinnorna at dricka."
- 4) "Rooten och Frööt i Wijn kokat, och thet druckit, utdrifwer Gulesoot och then swarta Melancholia."
- 6) "Rooten eller Frööt stödt, och lagdt på förgifftige Huggormars, Ödlars, Skorpioners och galna Hundars Bett, borttager Wärken, uthdrager Swett och Förgifften."
- 13) "Hennes Wattn gör ett klart Ansichte, om man twättar sigh ther med."

För övrigt säges det om libsticka, att hennes frön fint stötta äro nyttiga att dricka i varmt vatten av kvinnor, som hava ett oroligt och hysteriskt temperament. Och alla tyckas vara eniga om att denna ört är sällsamt välgörande för kvinnor med ömtåliga nerver. Bladen tillredda som sallad skola vara blodrenande och även lugnande. Där libsticka riktigt trivs, kan hon bli två meter hög. Hennes bladverk är utmärkt vackert av en grön, metallisk färg. Blommorna äro små och gula samlade i flockar på höga stänglar. Hela plantan verkar frodigt stark och är ganska olik andra kryddörter.

Malört (*Artemisia absinthium* L.). — *Gråbo* (*Artemisia vulgaris* L.). Alla arter av den förnäma *Artemisia*-släkten ha sedan gammalt ansetts besitta krafter att skydda mot vilda djur, solstyg och onda ögon. Men varje ört har dessutom haft vissa för sig utmärkande gåvor och dygder. Släktnamnet *Artemisia* har örten gemensamt med tvenne i forntiden berömda furstinnor, som båda levde i Asien och regerade i Halikarnassos 480 och 350 år före Kristus. Det sägs, att den fått sitt så vackert klingande namn efter den yngre av dem, som var gift med konung Mausolos. I södra Europa och Asien finnas många olika arter av *Artemisia*, här i Norden däremot endast några få vilda, däribland vanligast gråbon, och de i våra trädgårdar odlade åbrodd, dragon, malört och silvermalört. Om malört säger Paulli: "Dette slags Malurt voxer heri Landene mangfoldeligen, thi Bønderne saavelsom andre som selge Urter pleye udi hobetal denne Urt udi deris Hafver at saa oc plante. Malurt er en treffelig høyberømt Urt, endog den icke blifuer synderlig brugt aff Medicis, saa er den dog Suelghalse oc Drickebrødre gandske kierkommen thi de sig dermed hielpe, naar de om Natten ofuer hafue tient Baccho oc Druckenskabs Gud indtill om Morgen, i det de da kalde paa Malurte Vijn, som dennem den forgangne dags Fylleri fortage oc ligesom fortørre skal. Fylle-Brødre maa endelig om Morgen giøre en Drick aff Malurt, at de der med kand giøre sig lystige oc tidige til at faa Mad. Til Beslutning ville vi ocsaa her høre Apulejum, som udi sin Bog om Urters Kræfter raader, at man skal Saften aff Malurtis Blade oc alt, med Aedicke udkryst, bruge imod det onde som aff Paddehatte er foraarsagit. Ja fornævnde Auctor vidner, at en mand ved Nafn Setotinus, som var hundrede aar gammel, der han hafde ont der aff at hand Paddehatte hafde ædit, er blefuen tilpas oc helbredet ved dette Raad."

Arvid Månsson tillräknar malört ej mindre än 32 dygder och säger, att den till sin natur är "skarp, bätsk och heet" och till följande nyttig:

- 1) "Til at uthdrifwa ond Fuchtigheet, tagh Malört, koka henne uthi Watten och Ättickio, och lägg henne i Plåsterwijs på medh en Kluut, men är then Menniskian ung och kleen, så brukas thet Hanogh til."
- 9) "Stöter man Malört medh Tiura Galla, och wrider thet så igenom itt Kläde, och låter thet så uthi Öronen, thet borttager Örnasång, stärker och förmerar hörslen."
- 10) "Malörtlagh blandad medh Wijn, är godt för then Hufwudwerk, som kommer aff then Röök, som upgår aff Magen up til Hiernan."
- 11) "Tagher man Malört och Quinno miölk, och tempererar them tilsammans, oc wrider thet igenom itt Kläde, och smörier thet på Öghonen, thet hielper."

Under medeltiden började i klostren beredas den starka och farliga drycken absint, som än i dag med förkärlek drickes i Frankrike, bryggd enligt gamla klosterrecept på bladen av *Artemisia absinthium*, den i våra trädgårdar så välkända gråglänsande och beskt doftande malörten. Ett gammalt bruk, som ännu bibehåller sig inom många skånska hem, är att husets herre nyårsdagen när det börjar ljusna, skall av sin hustru bjudas på en sup, starkt kryddad med malört, och därtill ett rött äpple, så stort och vackert som möjligt. Denna gamla hälsodryck skall under det nya året skydda honom mot varje farlig sjukdom. I de flesta skånska hem på landet torde också torkad malört användas som skydd mot mal, och ett gammalt ord säger: "Mal och löss döden få af malört grå". Gråbo, den vilda *Artemisia*, som hos oss växer snart sagt överallt på stengården, i dikeskanter och på alla magra sandiga marker, men ej i skog, har här i Norden gammalt rykte om sig att vara ett utomordentligt skyddsmedel mot all sorts häxeri. Den sprider sina otaliga små lätta frön med vinden vida omkring, och i en dansk botanisk bok sägs det, att man på en enda gråbo-planta funnit ända till 725,000 frön. Enligt Arvid Månsson har gråbo 26 dygder. De äro dock ej lika betydande, som dem malörten besitter, ej heller kan gråbo i färg och skönhet jämföras med denna sin nära släkting.

- 19) "Then som hafwer gångit sigh tröttnan, när han hafwer wandrat, han må göra sigh Fotawatten aff Gråbo, thet hielper."
- 22) "Then som wil hafwa långt Skägg, han må twätta thet medh Watten som är bränt aff Gråbo, thet kommer thet til at wexa långt."

Artemisia dracunculus, dragon, har ej varit använd som medicin eller skyddande medel mot farsoter, tungsinthet eller annat ont, men användes däremot som krydda i mat och som en tillsats i ättika.

Mejram (*Origanum majorana* L.). Liksom så många andra av de gamla doftande krydd- och läkedomörterna har mejram mycket förnäma anor. För många tusen år sedan växte mejram yppigt i Egyptens trädgårdar. Både där, i Grekland och i Rom var den en bland de örter, varav man band minneskransar till de döda och hyllningskransar till gudarna. Det vackert klingande namnet *Origanum* är av grekiskt ursprung och lär betyda "bergets glädje". Grekerna ansågo även, att det skulle bringa en död man sällhet och ro, om en doftande *Origanums*-planta växte och blommade

på hans grav. Och i orienten var mejram symbolen för tro och heder. Av mejram, åbrodd och malört bundos de kransar, som Isisprästerne vid stora högtider nedlade inför Isis' och Osiris' gudastoder, och dessa örter odlades särskilt med stor omsorg för att alltid finnas till hands, när högtiderna stundade. Men även till mera världsligt bruk använde man i österlanden den skönt doftande mejramplantan. Den ingick nämligen som en viktig beståndsdel i den kostbara salva, som egyptierna använde till skönhetsmedel.

Även uppe i vår nord har mejram blivit mycket prisad. Paulli säger om henne bland mycket annat: "Det er synderligt at mercke, at Sebicius, som Hier. Bock hafuer forbedret, lærer, at der aff Tost tørret oc pulveriserit, med en Eggeblomme beblandet, blifue Kager gjorde, huilcke mand skal bage paa en Steen som er varmet udi Ilden, oc bruge dennem indvortis, imod alle slags Bugløb. Det hör en huusraadig Fader til at vide, formedelst denne Tost Myrerne at kunde fordrifue: Huorfore mand ocsaa om Vaaren tager Tost, oc binder omkring Træerne, at Myrerne skal icke gaa op i Træerne oc forderfue dennem." Enligt Arvid Månsson har mejram 15 dygder, bland dem

- 1) "Warder Mäjeran suden uthi hwitt Wijn, och thet druckit, åt them godt som begynna få Wattusoot."
- 3) "Bladen aff henne stötte medh Hanogh, fördrifwa de blåå Plätter, som komme uthaff fall eller slagh, om thet pålægges."
- 6) "Om it Plåster warder giordt, och lagd på förryckta Leder, hielper the til rätta igen, och stillar Wårken."
- 8) "Mäjeran til Pulwer stött, och med litet Ingefär blandat, och i Näsan indragit, kommer enom til at prusta och niusa, rensar och stärker Hufwudet."
- 13) "Mäjeran lagd uthi en liten Possa, och lagd uppå Magan, är godt för Magewårk."
- 14) "Warder mäjran lagd uthi Maat, gör honom wälsmakande."

En god och hjälpsam ört tyckes mejram ha varit allt ifrån tidernas morgon, och man bör skatta sig lycklig att äga henne i sin örtagård och att veta henne stå där som en symbol för tro och heder.

Myskmadra (*Asperula odorata* L.). "Den gandske Urt gifuer en liflig Luct fra sig, besynderligen naar mand udi Forstuen, eller oc udi Stuen gnier dennem imellem Hænderne", säger Paulli, och han fortsätter: "Buckar voxer allevegne her i disse Lande udi Skofve oc Krat, under Træerne oc Buskene, oc det udi saa stor mangfoldighed, at mand ey hafuer fornøden den udi Hafverne at indføre oc dyrcke. Bønderne her i Landet, giøre Krantze aff Buckar, huilcke de henge i Stuer paa Bielckene, at gifue god Luct fra sig, oc bortdrifue ond Stanck. Crato siger, at der formeenis om disse Buckar, at dersom de blifue bundne under deris Födder, som ere bestedde udi Barnefødsel, da skulle de forhielp, at Födselen dis snarere kunde gaa for sig."

Den lilla stjärnblommande myskmadran tyckes således bära på en stark inre kraft. Numera prövas den kanske ej mer. Men "när göken gal och mussican blommar",

då glädja sig unga och gamla, ty då vet man, att våren på allvar är här. Och nu liksom 1648, när Paulli i sin Flora danica skrev om myskmadran, binda vi kransar och hänga dem på våra kakelugnsspjäll, och när all vårens och sommarens blomsterdoft är död ute i våra trädgårdar, kunna ännu de små mussica-kransarna bära oss bud om de härliga dagar, då göken gol i ljusgröna bokskogar. Ty myskmadran är ett skogarnas barn, men den låter sig utan svårigheter omplantera i våra örtagårdar. I sval skugga växer den bäst.

Mästerört (*Imperatoria ostruthium* L.). Av ålder har mästerörten ansetts vara ett utmärkt botemedel mot hysteri, nervskakning, kolik, förlamning och febrar, och så utmärkt välgörande har den visat sig vara, att den blivit hedrad med benämningen "det gudomliga läkemedlet." Arvid Månsson tilltror den dock endast 10 dygder, bland dem

- 1) "Mästerörts Root suden uthi wattn och drucken, gör wäl smälta Maten och utdrifwer alla Phlegmatiske fuchtheter."
- 7) "Hennes Root tuggat och hällen uthi Munnen, thet niderdrager Fuchthet af Hufwudet, och rensar Hiernan."
- 8) "Hon gör widt uthi Brystet, och i synnerhet om man tuggar henne och äter hennes Root, thet fördrifwer och förtärer thet odugliga, som Magan anammat hafwer."
- 10) "Om man äter itt stycke Mästerört medh Salt, fastandes, tå stärker thet then källda och slemachtiga Maga, och friar människian för then onda Pestilentiae Lufft."

Paulli skriver om mästerört: "Denne Urt groer her i disse Lande icke ret mange steder paa Landsbyerne, men aldrig aff sig selff paa Marcken, eller udi Skofven; Dog huor den udi Hafver blifuer plantet oc saaet, der blifuer den nock lettelligen ved, oc sig formeerer, saa at mand kand saa megen der aff bekomme, som mand till sin behoff bruge kand. Huad hendis Rod er anlangendis, da hafuer den fornemme Kræfter, thi den tiener til at heele oc læge atskillige Legemens Suagheder. Sebicius oc andre lære om denne Urt, at den kaaget udi Vijn, er god for dennem, som aff den fallende Siuge hafue ont. Herforuden commenderis den ocsaa aff Matthiolo imod den fierde Dags Kaaldis anløb, at mand Mester-urtis-Rod törret oc pulveriseret, saa megit som en halff Skeefuld udi huid Vijn, en Time förend Siugdomen vil en angribe, indtager, oc det ofte bruger, saa gaar Siugdomen bort."

Mästerört är en vacker planta med fint delade blad och vita blommor. Den saknar doft.

Prustrot (*Helleborus viridis* L.). Detta är en ört på ont och gott. Forntidens läkare och skaldar ha mycket sysslat med den och mycket skrivit om den, och den har ansetts äga en underlig trolsk kraft att kunna göra tokiga och sinnesförvirrade människor kloka och lugna, men att däremot alldeles förvirra de kloka och nyktra. Saften av prustrotens rötter har visat sig kunna framkalla spasmer, konvulsioner, svindel, vända, hysteri och hastigt påkommande anfall av vansinne, då den oför-

ständigt brukats av personer som ej voro sjuka. Men rätt använd enligt läkares föreskrift kunde samma saft på ett högst förunderligt sätt bota både vansinne och själskval. Hippocrates, antikens store och lärde medicus, prisar den mystiska kraft, som bor i Helleborus' rot och blad, denna kraft, som är sövande, lugnande och välgörande på samma gång som upprörande, förvirrande och fördärvande. I en fransk dikt läser man om "Helleborus, de vansinniges blomma, även åt skalderna ägnad." Och vi höra beskrivas, huru denna planta särskilt frodades på Olympos, det berg i Grekland, där sångens och diktens gudomligheter bodde. En gammal sägen berättar även, att man fordom i England brukade genom Helleborus beskydda boskapen mot förtrollning, men för att detta skulle lyckas, måste plantans rötter uppgrävas under vissa hemlighetsfulla ceremonier. Arvid Månsson nämner ej prustrot och ej heller någon annan art av Helleborus i sin örtabok; antagligen hade den på hans tid ännu ej invandrat till Sverige. Paulli skriver däremot utförligt både om "den sorte Nyseurt med Blomster som ligne Rosen, oc den sorte tamme Nyseurt med grönnne Blomster". Helleborus kallas nämligen på danska "nyseurt" eller "prusteurt". Paulli varnar uttryckligen för att begagna detta farliga läkemedel utan att vara kunnig i dess rätta bruk och säger därom: "Endelig oc til beslutning er her hos os att acte, at Quaksalvere, Badstumænd, Barskersuenne, eller andre saadanne, ihuad for Nafn de hafue kand, skal tage sig vel vare for denne Lægedom oc Urt, at de ey hendis Rod som fornemme oc forfarne Medici allene ret vide oc kunde gifue Patienterne oc de siuge ind, saaledis misbruge, at de den, som vel, naar den blifuer retteligen brugt, er en fornemme Lægedom, ey saaledis gifue ind, at den blifuer den Siuge til en Forgift."

Prustroten är lika förnämlig till sitt yttre, som den är gåtfull till sitt inre. Dess blad och stjälkar äro hårda som metall och stå mörkgröna året om, lika friska om vintern som om sommaren. Den uthärdar flera graders köld utan att man ser något spår därav på bladen. Blommorna sitta samlade i stora klasar på höga stänglar, äro ljus gröna och framkomma tidigt på våren; när plantan blommar, är den ytterst ståtlig.

Renfana (*Tanacetum vulgare* L.). Arvid Månsson ger det rådet att, på det att ingen ond ande må skada små späda barn, de böra rökas med bladen av denna ört. Både bladen och blommorna av renfana ha en stark och frän lukt. Bladen äro taggiga och krusiga och blommorna små och gula, samlade i flata klasar. Växten har 9 dygder enligt Arvid Månsson, men dessa äro ej synnerligen framstående; dock fördriver den "allehanda slags källersiuka". Paulli säger: "Huad Steden er anlangendis, som disse tuende slags Regnfarn voxer paa, da maa vel skee, at mand den første paa nogle Steder her i disse Lande kand finde vild paa Marcken: Men den kruss-bladede, som ellers kaldis den romerske Regnfarn, voxer hos os ickun udi Hafver. Camerarius siger, at Joan de Bon, Kongens Medicus udi Franckerige, vidner, at fornemme Fruer udi Skotland pleye at legge Regnfarn som er smaaskaaren, paa lissbenet aff dem som rede til Barsel, at de icke skal føde Missfødsel, oc det

hafuer ofte god Fremgang oc Success: Men paa det den kand lucte diss sterckere, da gnier de den först imellem Hænderne, eller oc stege den först lidet under Asken. Thi det er vist at Regnfarn megit törrer.“

Såsom mag- och nervstärkande, svett drivande och maskdödande medel har renfana hos våra fäder haft stor berömmelse. Såsom skönhetsmedel användes också dess vatten, och lade man renfana i vitt vin, blev detta det bästa medel mot solbränna och förstörd hy. Vi känna även recept på en rätt, som fordom mycket prisades och äts av dem som ville undvika att bli feta: "Tag renfana, spenat, violer, gullviveblad och mollblad, stekes brunt i smör, ätes varmt med socker och saft af någon frukt." Renfana kallas i Skåne nästan alltid "gubbaskägg", och den saknas sällan i någon av Sydsånes allmogeträdgårdar.

Rödmålla (*Atriplex hortense* L.). "Her voxer vel udi disse Lande mange slags anden Mield, oc helst ved Strandsiden oc paa Gaderne. Men den vi her beskrefuet hafue, er paa fornæfnde Platser ey at bekomme, men er den som aff sig selff udi Hafver lettelig fremkommer, naar mand den tilforne engang hafuer saaet eller plantet." Att denna Paullis uppgift ännu i dag visar sig fullt riktig har jag själv erfarit. Jag såg nämligen för första gång rödmålla i en trädgård i Veberöd och fick av ägarinnan en del små plantor, som jag tog med hem till Torup och planterade i min då nyanlagda örtagård. De rotade sig genast och stodo praktfullt röda hela sommaren. Sedan spridde de sig genom oräkneliga små frön som flögo omkring, och nästa vår växte där upp rödmålla i oändlighet. Massor av plantor måste rensas bort, och så sker ännu varje vår. Med allra största lätthet skulle man få ej blott örtagården utan hela sin trädgård för övrigt glödande av rödmålla, om man ej varje vår på nytt plockade upp tusentals små mållaplantor. Men lyckligtvis går bortrensningen ytterst lätt. Och gärna vill man för den sällsamt vackra färgens skull ha rödmålla i sin trädgård, där den sprider ett vinrött skimmer, som ingen annan av våra örter har. Så särskilt dygderik är hon icke. Arvid Månsson känner henne icke, och ej ens Paulli har mycket att säga om henne. Han skriver i korthet följande: "Nyttelige er det at vide, at det tiit oc ofte blifuer brugt i steden for Katost udi Klystijr, saa oc til Fode-Vand, naar mand vil kölne oc vedske, at mand med Konst kand komme dennem i Söfn, som aff en hitsig Kaal-desiuge hafue ont, oc derhos ocsaa rase, efterdi Galenus vidner, at den udi sin Natur oc Complexion er vaad oc kaald, vaad udi den anden, oc kaald udi den förste Grad."

Där rödmålla riktigt trivs, blir den ofta flera meter hög. I toppen på växten sitta blommorna som stora 'duskor. De ha alldeles samma röda vinfärg som bladen och stjälkarna, och växten i sin helhet är mättad av färgglöd, men doftar ej.

Syra (*Rumex patientia* L.). "Den Tamme Rumex eller Patientz-Kaal voxer udi Hafverne, oc den vilde voxer allevegne, paa Gierder, paa Gader, Kirckegaarder, ja allevegne udi Hafverne kommer den op under Træerne, huor den ellers maa raade sig selfuer." Den planterade syran växer även med stor lätthet överallt. Den blir hög och mäktig och ser dekorativ ut. Liksom libsticka, rödmålla, vallört och malört

hör även syra till jättarna bland kryddväxterna, vilka alla äro doftlösa, om man undantar libstickan, som har en motbjudande, nästan giftig lukt. Någon synnerligen nyttig eller hälsobringande ört är ej heller syra. Arvid Månsson nämner den ej. Men blodrenande och magstärkande lär den ha ansetts vara. Paulli har däremot en mycket märklig uppgift om *Rumex patienta*: "Nogle ere der som lære, at dersom Frøet aff denne samme Urt blifuer bundet paa de Quinders venstre Arm, som ere u-fructsommelige, saa gør det at de samme blifue bequemme til Fructsommelighed."

Trädgårdstimjam (*Thymus vulgaris* L.). "Denne Urt er for sin idelig Brug her i Landet icke alleniste aff Rige, men endoc aff Fattige saare vel bekiendt, men vijld udi Skofven er den dog ingenlunde at finde, huorfore den oc paa Landsbyerne aarligen udi store hobe blifuer saaet oc plantet." "Næsten paa alle Apotecke findis en Syrup fall, som aff dette Thimian-Silcke blifuer bered, huilcken der sammesteds kaldis Syrupus de Epitymo: Denne fornæfnde Syrup er god for dennem som befinde sig at være melancholiske, eller oc for dennem, som ellers ere suage, oc befinde sig udi nogen maade at besuærgis oc antastis med Melancholia, oc derfore blifuer den dennem indgifuen udi vand, som enten aff Hiertensfryd, Hörsilcke, Jord-rög, eller andre saadanne Urter er brændt. Ja den gemeene Mand maa ocsaa tage Thimian allene oc binde udi Knipper, oc komme dennem udi Öllet som de dricke, naar de fornemme sig med Melancholi at ofuerijlis. Ellers saa göris det icke fornöden at tale om denne Urtis Brug, som den dagligen blifuer brugt til her i Landene: Thi huo veed icke, at den er fast en aff de allerfornemste Mad-Urter." Arvid Månsson ger timjan blott 5 dygder, och hennes stora kraft mot melankoli tyckes vara honom okänd. De dygder han uppräknar äro:

- 1) "Thymian medh Salt och Ättikia långsampt nidswulgen, är them mycket godh, som then långwarande Hosta haffua, ty thet fördrifuer henne, och gör henne lösa til at uthspotta."
- 2) "Om man siuder honom uthi Wijn eller Ööl, tå är thet godt för en trång och stackot Anda, för lefwrad Blodh, för Etter och Lungesiukdom, och til the Quinfolk, hwilckas Tijdh förhållen är, om thet drickes."
- 3) "För ryggwärk, och then wärk som emellan Skuldrarna, eller och man haffuer Brystwärk, tå må man bruka Thymian medh Ättikia och Hanog."
- 4) "Om han warder sudin uthi Wattn, så länge tredingen insuden är, så uthdriffuer han dödh Barn aff Moders Lijff, om thet drickes."
- 5) "Man må och stöta honom små medh Ättikia, och läggia honom ther på som man haffuer Höfftawärk, thet hielper."

I Egypten odlades timjam redan för tusentals år sedan, och den bands till kransar för att smycka gudabilder, offeraltaren och tempelpelare. Den nedlades även i gravarna. Med sin starka och varma doft skulle den tala till den döde om vad jorden engång givit honom och nu tagit tillbaka, sedan han från dess blommande värld stigit ned i dess tysta sköte. "Thimian, siger Galenus, at være udi de Urters Tal, som varme udi den tredie Grad, oc som incidere, oc for denne treffelige oc

heftige Art oc Natur, at den baade varmer oc inciderer er den synnerligast Quinder under visse omstændigheder till stor Nytte.“ Första gången jag hörde timjan prisas och dess stora kraft beskrivas var en sommarafton för längesedan, då jag nyss blivit Barabo och händelsevis kommit att besöka en av dess gamla örtagårdar. Mor själv visade mig omkring bland kryddörter och gammaldagsblomster. Och här infördes jag för första gång i deras sagofyllda värld. Kantande gångar och kvarter stodo där ambrot, isop, timjan, mejram, salvia, mynta, gubbaskägg och lavendel. Trädgården ångade av varm och kryddad doft. Den lyste också av solrosor, Kristiblodsdroppar, blå munkar, jobstårar, ärenpris, prinsens gula knappar och enkla stockrosor. Det var en verklig ögonfröjd; stilla och tyst var det i “haven“, och mor Elna och jag vandrade fram på de smala gångarna. Och hon berättade mycket och mycket, som hon hört av sin mor, “ty hon var så underkunnig i allt som gällde örter och blomster. Hon plantade dem alltid själv, och hon passade dem som om de varit hennes köttsliga barn. Hon älskade dem alla, men jag tror nästan, att timjan var henne allra kärast. Den trivs och frodas hos onda och goda, bara den får sig en plats i solen. Och aldrig är det mera trivsamt i stugan, än när den doftar av timjan. Min gamle far sade alltid: “Lägg alltid starkt med timjan i ärtsoppan, ju mera timjan, ju klarare syn, ju lättare sinne.“ Mor kände också till ett gammalt råd om att man skulle lägga rikligt med timjan i öl och dricka det på fastande mage var morgon under juni månad, när kraften började jäsa upp i plantan. Det fördrev tungsinthet och mörka tankar. Hon talade också om för oss, när vi blivit konfirmerade och började kunna skilja på likt och olik, att i det hus där man midsommarafton, sedan dansen är slut, bränt timjan och isop ute i köket, där kunde man vara trygg för att varken varulven eller annat utyske skulle våga sig in under det kommande året för att driva sina konster och mörksens gärningar. För ser ni barn, timjan är stark och het och isop är helig, det vet man ju från bibeln“. Från sin mor hade hon också lärt, att fåren skulle man släppa på bete på de backar, där det växte rikt med den lilla låga vilda timjan; då blev köttet fint och ullen lång och glänsande. Medan mor Elna berättade mig allt detta och ännu mycket mer, bröt hon kvistar av sina kryddörter och band dem tillsammans till en “kyrckekost“, sådan som hennes mor lärt henne att binda av sju doftande örter, lavendel, ambrot, salvia, hjärtansfröjd, krusmynta, timjan och isop. Man kunde ju också om man ville, binda sin bukett av många fler örter, men i den riktiga kyrkokosten skulle man bara ha dessa sju sorter, de voro de förnämsta, och med dem kunde man med gott samvete komma in i Guds hus. Jag har sedan ofta återvänt till mor Elnas have, och så småningom fick jag av henne många av de örter, som nu växa i Torups örtagård. De ha under årens lopp förökats och vandrat ut till många trädgårdar i Skåne. Några av dem finnas i kronprinsessan Margaretas örtagård på Sofiero, och de flesta av Burlövs örter leda sitt ursprung från mor Elnas have.

Tysk Salvia (*Salvia officinalis* L.). “Salvie, være sig enten den store eller den liden, voxer udi Hafverne, huor den blifuer saaet eller sat, anden steds finder mand

den ingenlunde.“ Om dess krafter tala alla gamla örtaböcker. Salvia hör nämligen till de så kallade sympatiska örter, vilka ha idel goda och älskvärda egenskaper. Bland annat säger man om henne, att hon är med starka band fästad vid den person, i vars trädgård hon växer. Hon liksom delar dennas öden. Blir han eller hon sjuk, så tynar den vänliga salvian bort. Men tillfrisknar åter denne man eller kvinna, då reser salvian sig på nytt, doftande och kraftig. En engelsk medicus från 1500-talet säger om salvian: “Den är underbart god för huvudet och hjärnan, den livar kroppens sinnen, stärker minnet och musklerna samt återger hälsan åt de lama.“ Allt detta åstadkommer den underbara salvian, vars namn så vackert betecknar dess innersta kraft. Det lär stamma från det latinska ordet salvare, att frälsa, göra frisk. En gammal latinsk vers lyder i översättning:

“Hui monne det Mennisk dö bort,
I huis Hafv' voxer Salvi fort?”

Man skall bränna vatten av salvia, när hon står i full blomning under högsommaren, säger Arvid Månsson, och han ger henne ända till 27 dygder.

- 1) “Tagher man 3 eller 4 Bladh, och äter them medh Salt, tå tager thet bort the Styng, som komma aff öfwerflödigh Blodh, och annan hård werk.“
- 4) “Gör man Salwiebladh wåta medh Wijn, och äter them, tå förmena the at skadeliga Bölder icke skola wexa inwertes i Menniskiona.“
- 10) “Then som haffuer skelfwande Händer, eller någon annan Ledamot han må gnida them medh Salwies wattn, förty thet gör them stadiga.“
- 15) “Salwiewattn gör rött och grått Håår swart, om thet twettas ther medh ofta.“
- 21) “Then som hafwer lösa Tänder, han må hålla Salwiewattn uthi sin Mund, thet läker Tandaköttet, fäster Tänderna och fördrifwer then onda luft aff Munnen.“
- 27) “Man må siuda Salwia uthi osaltat Smör och göra Plåster ther af och lägga thet på Fötterna, ther som en hafwer Podagel, thet hielper wist.“

För minnesslöhet ordinerades fordom en dekokt av selleri, salvia och johannesört väl sammankokade. Därmed skulle nacken baddas, det hjälpte. Och att varje morgon på fastande mage äta salvia med smör och persilja, ansågs ytterst stärkande och hälsosamt, i synnerhet i maj månad.

“Destillerit Salvie-Vand draget op i Næsen, forhindrer Catarrhe, Snue, eller Kuld-sot; Til samme Brug er ocsaa Salvie-Balsam tienlig, dersom mand med den smör Næse-borene, ja den samme maa mand ocsaa commendere dennem som aff Suingel-sot hafuer ont, oc som aff den fallende Siuge plagis.“ Med dessa upplysningar slutar Paulli sitt långa kapitel om den helande och frälsande salvian. Han rekommenderar henne för övrigt särskilt till unge män som tro, att de bättre skola behaga sina fästmör med svart hår än med hår i någon annan färg. Ty med ingen ört färgar man sitt hår bättre än med salvia. Till allt duger hon nästan, och ingen människa vill hon skada. Sällsynt vacker är hon även med sina silverglänsande blad och högblå axlika blommor, och hennes doft är härlig.

Vallört (*Symphytum officinale* L.). Om vallört, som på danska kallas "Kongsalve Rod" eller "den store Consolide", säger Paulli: "Roden er langactig oc tyck, uden til er den sort, oc inden til huid, huor aff den ocsaa det Nafn hafuer bekommet, at den Kul-sucker-rod aff den gemeene Mand kaldis, thi den er sort som it Kul uden til, men inden til er den huid som Sucker. Den Conserva aff Blomstrene beredis, er udi Almindelighed gafnlig oc nyttig til alle Saar at læge, oc alle Parter at styrcke, at mand den Dag fra Dag bruger. Den samme Rod hafuer oc en fornemme Kraft til at stille Blodet, derfore naarsomhelst Bartskeerne enten skal med en Saff safue eller skære it Lem eller Ledemod, saa som Arm eller Been aff it Menniske, tage de denne Rod, pulveriserit med andet oc stille Blodet, ofuerströe nogle Hampe-Blaaer dermed, oc naar Blodet staar ud allevegne aff somme Ledemode, hasteligen oc gesuinde det tilstoppe, oc med denne Konst er mange hiulpne." Vidare säger Paulli: "Den store Consolidis Saft, saa megit som hen ved fire Lod, skulle være tienlig oc berömmelig imod Slumme- eller Sofue-siuge, naar mand kommer udi en dyb Söfn."

Enligt Arvid Månsson har örten 14 dygder, vilka egentligen alla gälla särbehandling.

2) "Thenna Ört är en besynnerligh godh Ört til Såår, ty hon helar them och stemmer Blodh i Såår, thet man pröfwa kan, man må taga en Hand full aff hennes Root, och siuda uthi en Lerepotta medh färskt Qwige Kött, tå wäxa Stycken samman och tilhopa."

14) "Warder hennes Wattn druckit Morgon och Affton, hwar gång tre Lodh, är them godt som sönderbräckta Been och Leder haffua, thet helar them."

En mycket ståtlig och vacker planta är vallörten. En eller två meter höga stänglar skjuter den hastigt upp om våren. Dessa äro rikt besatta med mörkgröna, något sträva blad, och i toppen på varje stängel framkomma avlånga djupblå blommor som hänga i klasar. Bladen liksom blommorna äro doftlösa.

Vinruta (*Ruta graveolens* L.). Ruta har sedan längst försvunna tider satt människors fantasi i rörelse. Alla möjliga förtjänster ha tillskrivits henne. Plinius nere i Rom berömmar "den ädla rutans kraft" och säger, att på hans tid brukade romerska konstnärer äta ruta för att stärka och klara synen, så att naturens innersta skönhet skulle bli dem fullt uppenbar. Av rutans blad och rot ha kokats beska och oemotståndliga kärleksdrycker, ty hennes kraft är het i högsta grad. Det säges, att hon aldrig tål ormar, paddor, ödlor eller annat småkryp. Stark är hon i antipati och sympati. Den hon inte tål, den driver hon bort från sin närhet. Så kan hon till exempel ej tåla basilikaört, och den vissnar hopplöst bort, om den planteras bredvid ruta. Men däremot trivas ruta och salvia alldeles särskilt i varandras närhet.

Dioscorides säger, att saft av ruta är det bästa botemedel för ögonens svaghet och dimmighet, men även är hon överbåttan god för "Colica." Arvid Månsson uppräknar bland hennes 29 dygder

1) "Äter man henne om Morgonen, tå klarar hon Ögonen."

- 7) "En Salwa giord aff Ruta, Rosenolia, Blyhvitt och Ättikia, och smord ther uppå som Skabb och Klåda är, när man badar, helar thet wäl, och then skada som omkring sigh äter, och then heliga Eldh."
- 9) "Dioscorides sägher, at håller man Rutelagh uppe i Näseboran, tå stemmer thet Näseblodh.
- 16) „Hon hielper och rensar Lungan och Brystet aff mycken kall wätska, som sombliga hafwa aff gammal köld."
- 28) "Man må taga Ruta, Bertram, Salwia och Båfwergäll, lika myckit aff hwarjo, och siuda them medh Wijn, och gurgla ther medh wäl up och neder i Halsen, thet är godt för bölder i Halsen."
- 29) "Tager man Rutefrö en Bis-mars Mark, och henger them i Wijnen uthi en Possa, thet gör Wijnet myckit starkt, och thet behåller letten och smaken."

Paulli har mycket att berätta om Ruta graveolens och om dess förnåma anor. Känd och högt skattad var den redan långt före vår tideräkning, och han säger härom bland annat följande: "Den hafuer altid efter Kong Mithridatis Tijd været höyeligen actet, oc megit brugt imod Forgift, saa at vi endocsaa den Dag i Dag er, stolendis paa de Gamlis Forfarenhed commendere oc berømme den imod Pest, saavel som ocsaa anden Forgift. Men at den hafuer været Kong Mitridatis langt kierere end Guld oc anden kostelig Klenodie, det er nocksom bekiendt. Den Mithridatiske Medicament, som staar imod Forgift, sigis at være udi mange maader sammenblandet: Men den tid at den store Seyervindings-Krigsmand Pompejus ofuer-vant Kong Mithridatem, fant hand udi hans Esker gandske slet oc ringe Medica-menter, saa at hand loe der ad. Thi de vare ickun 20 Rude-blade, nogit lidet Salt, to Valdnödder, oc lige saa mange Figen: Dette tilsammen tog hand ind huer Mor-gen, efter at hand hafde ofuersprengt det nogit med Vijn imod Forgift."

Här i Sverige berättar traditionen, att en av våra stora konungar, kung Karl den unge hjälte, även älskat att äta Ruta fint hackad på smörgås. Han åt den ej för att skydda sig mot gift, utan därför att han älskade dess bittert skarpa krydda. Men måhända har rutan bidragit att stärka hans ljusa, tappra syn på livet och skänkt honom gåvan att alltid förbli "i med- och motgång lika, sin lyckas öfverman." Ett gammalt recept på ett upplivande och härligt doftande luktvatten är följande: "Tag Betoniegräs, ruta, lavendelblomma och röda rosor, en handfull av varje, hackas fint och kokas trefjerdedels timme i en väl tilluckt gryta tillika med tre stop gam-malt vitt vin, silas, utkramas och användes att därmed badda huvud, nacke och hals." "Rude blomstrer udi Skiersommer, Ormemaanet oc Höstmaanet. Den voxer udi Hafver, huor den blifuer enten sæt eller saaet. Denne er den selfsamme Rude, som der meenis, at Vesslen æder, naar den mod Slangerne vil gifue sig i Kamp."

Kraftig är ruta i dygd, och vacker är den att se på med sina fina metallskim-rande, blågröna blad och gula blommor, men frän och obehaglig är dess lukt.

Vägvårda (*Cichorium intybus* L.). Redan i forntiden ansågs cikorierot verka för-delaktigt på magen, levern och njurarna, och Linné säger, att den brukas mot

melankoli, hypokondri, tvinsot och podager. Haqvin Spegel omtalar i sin dikt "Guds verk och hvila" även denna ört och säger: "Utaf Cichoria kan heeta Lefran svalkas". Arvid Månsson känner henne ej, kanske av det skäl att cikoria ej växer i Sverige norr om Skåne. Men här trives denna vackra blomma utmärkt, och från högsommaren till långt ut på hösten se vi henne skimra i himmelsblått utmed vägarna. Paulli säger: "Den voxer hos Veye, paa gamle steder, ved Kirckegaarde, Item paa Gryfter oc Volde, oc blifuer derforuden aff mange udi stor Mangfoldighed dyrcket. Cichoree-Rödder blifue Aarligen opgrafne, udtoene, oc saa enten törris eller med Sucker nedsyltis: Thi de hafue en stor Brug oc Virckning til at forhielpen til sin Helbrede. Anlangendis Cichoree eller Blaa-bynckis Kræfter vidner Galenus, at den er kaald oc tör aff sin Natur, oc det udi den anden Grad, huorfore det er det beste oc allersundeste Lægedom for dennem som hafue ont aff Feber eller Kaalde-siugen. Jeg hafuer aff Forfarenhed det lærdt, oc jeg meener intet at være bedre udi hitsig Podal end vilde Cichoree-Blades-Pulver, huilcke ere samlede udi Maymaanet oc törrede udi Skygge: Det hafuer jeg seet udi den Podagra som kaldis biliosa. Apotekerne pleye ocsaa Blomsterne aff denne Urt med Sucker at insylte, huilcke dersom de med Syrsers Conserva blifuer dennem indgifuet, som aff en hitsig Feber hafue ont, slucke de Törsten, dempe oc temperere Heeden, oc giöre at Mafven, som er ilde tilpas, bekommer appetit. Men at vi korteligen oc med faa Ord skal sige, oc icke længer gaa her fra, da er alt det som Cichoree-Urt frembær treffelig got til eens Sundhed at bevare".

Som läkemedel användes cikoriarot i vår tid föga eller intet, men däremot veta vi alla, att den konsumeras i mängd såsom surrogat för kaffe. Det säges från fullt trovärdigt håll, att i Europa användes mer än 10 millioner kg. cikoriarot till utdryingning av kaffe. Huru lyckligt är det då ej, att cikorian är lika "treffelig til eens Sundhed at bevare" som angenäm och välsmakande för vår gom. Mer än hennes förträfflighet och dygder är det hennes ljusa skönhet, som fångslar oss. Och vi förstå, att hon givit upphov till sägner och dikter. Så förtäljer en sägen från medeltiden, att den som för någon orsaks skull ville göra sig osynlig, han skulle tidigt i morgongryningen, då jorden ännu slumrade, bestänkt av nattens svala dagg, bege sig ut och bryta en stjälk av vägvården, och med denna i sin hand och med den fasta viljan i sin själ skulle han osedd av alla kunna färdas bland sina medmänniskor och nå det mål han satt sig. Och ingned han sig i sju dagar med cikoriarotens saft, skulle han ofelbart vinna dens hjärta, till vilken hans håg stod. Men därtill fordrades ej blott rotens saft, utan även hans egen brinnande tro. En gammal saga berättar oss om en ung strålande prinsessa, som följde sitt hjärtas utkorade, när han red ut på äventyr i den vida värld. Hon stannade på vägen, medan han sprängde bort över fälten; ingen ond aning grep hennes själ, hon hade ju hans löfte att snart komma åter och skänka henne den underblomma han ville finna. Dag efter dag, år efter år flög bort, och varje afton då solen sjönk i havet, kom hon åter till den plats, där hon fått hans farväl. Men honom själv såg hon aldrig mer. Så

förvandlade en vänlig guddom henne till en vacker blomma, klädd i trohetens ljusblå färg. I vår förtjusande vägvårda se vi henne varje sommar på nytt vid kanten av våra vägar.

“Sommar kommer, sommar går, Höstens storm ut över slätten når,
En blomma blå i ensam väntan står, Vägvårda — vägvårda.“

Så sjunger en tysk skald om denna blomma, som är trofasthetens levande symbol. Borde ej hon om någon vara Skånes blomma. Hon behöver dess milda luft, dess rika mylla för att gro och växa. Skånsk rotfasthet bär hon i sitt inre, och trohetens ädla färg lyser lugn på hennes blomma.

ORDFÖRKLARINGAR TILL CITATEN.

Approprieret, lämpad.

Bartskær, fältskär.

Besuærgis, vara besvärad.

Biliosa, gallartad.

Bock, Hieronymus, tysk botaniker, levde under 1500-talet, författare till en mycket spridd örtabok.

Buckar el. *skovmærke*, dansk benämning för myskmadra.

Bugløb, diarré.

Bävergäll, körtelprodukt av bävern, ett fordom i medicinen mycket använt ämne, brukades som droppar mot kramp och kolik.

Camerarius, tysk läkare under 1600-talet.

Commendere, förorda.

Complexion, beskaffenhet.

Conserva, inläggningar.

Crato von Krafftheim, tysk läkare under 1500-talet.

Dioscorides, grekisk botanist och läkare, som författat ett verk om läkemedel, levde under 1:sta årh. e. Kr.

Dumme Siun, svag synförmåga.

Eld, Then heliga, S. Antonie-eld, rosen.

Epithemata, fuktiga omslag.

Etter, ormgift.

Fall, till salu.

Formaa sig, ha råd till.

Galenus, en av den klassiska forntidens mest berömda läkare, levde i 2:dra årh. e. Kr.

Gedeblad, kaprifolium.

Grad. Enligt den äldre farmaciens från Galenus hämtade uppfattning om läkemedlens natur grundade sig deras verkan på den grad, i vilken de besutto någon eller några av de fyra grundegenskaperna: kallt, hett, vått och torrt. Ägdes egenskapen "i första graden" var medlet i fråga för människans sinnen föga förnimbart, i andra graden var det något starkare, men alltså för sinnena icke obehagligt, i tredje graden ännu starkare, men dock så att det av sinnena kunde fördragas, i fjärde graden ytterligt starkt, häftigt och fördärvbringande.

Hanogh, honung.
Heraclides, grekisk naturfilosof, levde o. 500 f. Kr.
Holdsurt, ålandsrot.
Hundrede-Knuders-Rödder, rötterna av *Polygonum aviculare*.
Hörsilcke, linsnärja, *Cuscuta europæa*.
Ickun, endast.
Incidere, uppliva.
Item, även.
Jernurt, *Verbena officinalis*.
Jordrög, *Fumaria officinalis*.
Kuldsot, *Kaaldesiuge*, förkylning.
Ledamot, led.
Lobelius el. *l'Obel*, *Matthias de*, holländare, hovbotaniker hos Jakob I av England, död 1616.
Låta, drypa.
Macer, romersk författare av en bok om hälsobringande örter, död 16 e. Kr.
Matthiolus, italiensk läkare och botaniker från 1600-talet.
Mield, dansk benämning för målla.
Mithridates, konung i Pontos, död 63 e. Kr.
Narrestene, trollstenar.
Nychter, på fastande mage.
Nyseurt, dansk benämning för prustrot.
Ormemaanet, juli.
Paddehatte, svampar.
Paracelsus, berömd schweizisk läkare, död 1541.
Pavi (til), i Pavia i Italien.
Phlegmatiske fugtigheder, enl. äldre medicinsk åskådning kallt, segt slem i blodet, orsak till diverse sjukdomar.
Podagel el. *podal*, podager, gikt.
Purgere, taga in avförande medel.
Sebicius, tysk läkare under 1600-talet, utgav den mest anlitade upplagan av ovan-nämnde Hieronymus Bocks örtabok.
Spickolie, lavendelolja.
Sudin, kokad.
Suingelsot, yrsel.
Sulnad, svullnad.
Tabernæmontanus, berömd tysk läkare under 1500-talet.
Tost, dansk benämning på mejram.
Treding, tredjedel, inkokt till en tredjedel.
Trotula, kvinnlig läkare i Salerno, 1100-talet.
Udkryst, utprässad.

